

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΑ: ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

24

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΟΥ
Β' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ - ΔΕΛΦΩΝ - ΠΗΛΙΟΥ

24 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ - 2 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1972

ΑΘΗΝΑΙ
1974

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ (Ἀθήναι)

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΩΣ ΦΟΡΕΥΣ ΚΑΙ ΕΓΓΥΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΞ ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἐπιστημολογικοῦ θέματος τοῦ ἐφετεινοῦ Β' Ἀνθρωπιστικοῦ Συμποσίου τῶν Δελφῶν, ἡ παροῦσα εἰσήγησις θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ δείξῃ τὴν ἐννοίαν τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ θεολογίᾳ διὰ μιᾶς συντόμου ἀναλύσεως κεντρικῶν τινῶν ἀπόψεων τοῦ θέματος «Ἡ Παράδοσις ὡς φορεὺς καὶ ἐγγυητὴς τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας». Εἰσερχόμεθα εἰς τὸ θέμα δι' ἐνὸς πρώτου καθορισμοῦ τῆς ἐννοίας, ὑφ' ἣν χρησιμοποιοῦμεν τοὺς ὄρους «ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια» καὶ «παράδοσις».

Ἐπίσημος ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀρισμὸς τῆς θείας ἀποκαλύψεως δὲν ὑπάρχει. Ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων θεολόγων ἐπισημαίνονται ὡς πρὸς αὐτὴν τὰ ἑξῆς : α) Ὁ ὑπερβαίνων τὴν ἀνθρωπίνην δυνατότητα χαρακτήρ τῆς ἀποκαλυπτομένης ἀληθείας. Συνήθως διακρίνουν μεταξὺ φυσικῆς καὶ ὑπερφυσικῆς ἀποκαλύψεως· τὴν πρώτην θεωροῦν ὡς καθολικὴν, ἐπὶ μέρους καὶ ἀτελεῖ, ἐνῶ τὴν δευτέραν θεωροῦν ὡς πλήρη καὶ τελικὴν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὡς ἐν τῇ κυριολεξίᾳ «θείαν ἀποκάλυψιν». Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐκφράζουν τὴν διαφορὰν ταύτην τονίζοντες τὸ ὑπερβαῖνον ἐν τῇ θείᾳ ἀποκαλύψει τὴν ἀνθρωπίνην δυνατότητα νέον καὶ καινὸν ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τοῦ ἀνθρώπου. β) Τὸ σωτηριολογικὸν αὐτῆς περιεχόμενον. Ἡ ἀποκαλυπτομένη δηλ. ἀλήθεια περιέχει τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρχάς, βάσει τῶν ὁποίων ζῶν ὁ ἄνθρωπος σώζεται. Δηλ. ὁ ἄνθρωπος ὀλοκληροῦται καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καθίσταται βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις ὑφ' οἵανδήποτε μορφήν σχετίζεται πρὸς τὴν προβληματικὴν τοῦ ἀνθρώπου θέσιν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐκφραζομένην εἰς τὴν ἔλλειψιν νοήματος, τὴν ἀπόγνωσιν, τὸν θάνατον, τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ ἀποκαλυπτομένη ἀλήθεια σώζει ὄχι μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τινος δυσαρέστου καταστάσεως, κινδύνου ἢ ἀπειλῆς ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς καθοδηγήσεως πρὸς τι. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ θετικῇ ἐννοίᾳ τὸ ρῆμα σώζω σχετίζεται πρὸς τὸ «σῶος», ἡ δὲ σωτηρία σημαίνει τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. γ) Ἡ σύνδεσις τῆς ἀποκαλύψεως πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἥτοι πρὸς τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ, πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας, τοὺς Ἀποστόλους καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἀποκα-

λυπτομένη δηλ. αλήθεια δὲν εἶναι καρπὸς οἰουδήποτε φιλοσοφικοῦ οἰκοδομήματος ἢ τῆς ἐνδοκοσμίου ἱστορικῆς πείρας οἰουδήποτε ἀτόμου ἢ λαοῦ, ἀλλ' ἢ ὑπαρξιακὴ βίωσις τῆς βεβαιότητος περὶ τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας, ἐκφαινομένου ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆς Βίβλου δημιουργία νέων ἐν τῇ ἱστορίᾳ εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων, διὰ τὸ ἄτομον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κοινότητα. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη εἰς τὴν ἱστορίαν ὑπὸ τῶν παλαιότερων ὀρθοδόξων θεολόγων ἐγένετο κατὰ τρόπον ὅπως γενικόν, ὡς νὰ ἦτο τάχα ἡ ἱστορία ἀπλῶς τὸ ἐνδύμα τῆς ἀποκαλύψεως, ἐνῶ ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκ τῶν νεωτέρων τονίζεται ὅχι μόνον ὁ κατὰ τρόπον οὐσιαστικὸν ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς ἀποκαλύψεως ἀλλὰ, κατὰ παράδοξον σχῆμα, καὶ ἡ διαλεκτικὴ σχέσις ἀποκαλύψεως καὶ ἱστορίας. Πολλοὶ ὀρθόδοξοι θεολόγοι σήμερον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ παρ' ἡμῖν ἀπορρίπτουν τὸν δυτικὸν σχολαστικισμὸν ὡς γλῶσσαν κατάλληλον νὰ ἐκφράσῃ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν, θεωροῦν δὲ τὸν θεολογικὸν θετικισμὸν ἐν πολλοῖς ὡς ὑπεύθυνον διὰ τὴν σύγκρουσιν τῆς θεολογίας πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας ¹.

Ἄφοῦ ἡ ἀποκάλυψις γίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἔχει ἐξέλιξιν, ἀναπτύσσεται περὶ ἐν κέντρον καὶ φωτίζεται ἐξ αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ προσώπου δηλ. καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ ὅλη ἱστορία τῆς θείας ἀποκαλύψεως συνοψίζεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Θεοῦ ὡς τῆς ἀρχῆς ἐκείνης τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἡ ὁποία ἀγαπᾷ καὶ σφύζει, ὁδηγεῖ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς μίαν ἱστορικὴν τελείωσιν· ταῦτα δὲ παρὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀλόγου, τῆς ἀποτυχίας, τῆς ἀπογνώσεως, τῆς διαστροφῆς καὶ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῆς γῆς ².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον ἀλήθεια ἢ θεολογία ἐννοεῖ τὴν ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τῆς πίστεως ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ὡς Πατρός, ὁ ὁποῖος ἀγαπητικῶς καὶ σωστικῶς δρῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου δίδει νόημα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, κατὰ τρόπον δὲ μυστηριώδη διὰ τοῦ

1. Περὶ τούτων βλ. Παν. Τρεμπέλα, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1959, τόμ. Α', σελ. 78 - 98· Ἰ. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς Δογματικῆς Διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 4 ἐξ. Χρ. Ἀνδροῦτσου, Δογματικὴ..., ἐν Ἀθήναις 1907, σελ. 3 ἐξ. Ἐπίσης: Βασ. Βέλλα, Θεὸς καὶ Ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ Θρησκείᾳ, Ἀθήναι, ἐκδ. 2α, 1966· Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ, 1958· Ἡ Αὐθεντία τῆς Βίβλου κατὰ τὴν Διδασκαλίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, 1951· Παν. Μπρατσιώτου, Ἡ Αὐθεντία τῆς Βίβλου ἐξ Ὀρθοδόξου ἐπόψεως, ἐν Ἀθήναις 1952· Μαρκ. Σιώτου, Ἱστορία καὶ Ἀποκάλυψις κατὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Κ. Διαθήκης, Θεσσαλονίκη 1953· Σεμινάριον Θεολόγων Θεσσαλονίκης, Θεὸς καὶ Ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967· V. I. d. L. o s s k y, The Mystical Theology of the Eastern Church, London, 1957.

2. Τὴν θεολογίαν ταύτην περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ κέντρου τῆς ἱστορίας διετύπωσε μετὰ πολλῆς βαθύτητος κατὰ τὰς ἡμέρας μας ὁ Oscar Cullmann ἐν τῷ ἔργῳ του Christ et le Temps, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel - Paris, 1947.

Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οἰκοδομεῖ διὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν ἁγίων τὴν βασιλείαν ἢ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἀπόψεως μεθοδολογίας δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀλήθεια τῆς Θεολογίας δὲν εἶναι τι ἀπλῶς ζητούμενον ἢ καὶ εὐρισκόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἴδια ἐντὸς τῆς ἱστορίας ἀναζητεῖ καὶ εὐρίσκει τὸν ἄνθρωπον.

Παράδοσις, ἐξ ἄλλου, σημαίνει ἐν γένει τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθητοῦ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἢ ἀκόμη καὶ τὰ διδασκόμενα ὑπ' αὐτοῦ¹. Ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ταύτην ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις εἶναι ἡ αὐθεντικὴ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μετάδοσις καὶ διδασκαλία τῆς πείρας τῆς ἀποκαλύψεως ἐν τῇ ζωῇ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ². Ἡ μετάδοσις αὕτη γίνεται πολυτρόπως, εἴτε διὰ δογματικῶν καθορισμῶν, εἴτε ἐν τῇ λειτουργικῇ καὶ κανονικῇ τάξει τῆς Ἐκκλησίας, κατ' ἐξοχὴν δὲ καὶ κυρίως ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἁγίων καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας ἁγίων καθόλου. Παρὰ τὸ ἱστορικῶς συγκεκριμένον καὶ παρὰ τὴν προσωπικὴν βεβαιότητα ἢ πίστιν, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ φανέρωσις τῆς θείας ἀληθείας, αὕτη, παρὰ ταῦτα, ἀποκαλύπτεται διὰ νὰ «παραδοθῇ» εἰς ἄλλους, διὰ νὰ γίνῃ «παράδοσις», ὥστε καὶ οἱ ἄλλοι νὰ μετᾶσχουν εἰς αὐτήν. Ἀποκάλυψις ἄνευ παραδόσεως εἶναι ἀδιανόητος, δεδομένου τοῦ κοινωνικοῦ ἢ ἐκκλησιολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀποκαλύψεως, τοῦ γεγονότος δηλ. ὅτι αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Αἱ ἐμπειρίαι ἐνός λαοῦ ἢ ἐνός προσώπου «παραδίδονται» εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὄχι ἀπλῶς διὰ νὰ πληροφορηθῇ αὕτη καὶ μάθῃ τί συνέβη εἰς τὴν ζωὴν τοῦ περὶ οὗ πρόκειται λαοῦ ἢ προσώπου, ὥστε ἐνδεχομένως νὰ διδαχθῇ ἐκ τῆς γνώσεως αὐτῆς. Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια δὲν διδάσκεται ἀπλῶς ἀλλὰ κοινωνεῖται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐρμηνευομένη εἰς τὴν ἐκάστοτε νέαν ἱστορικὴν συγκεκριμένην κατάστασιν τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς ἐναντι τοῦ παραλόγου καὶ μηδενιστικοῦ στοιχείου τῆς ἐν συνεχεῖ κινήσει καὶ μεταβολῇ εὐρισκομένης ἀνθρωπίνης ζωῆς. Διὰ τὸν πόλεμον τῶν ἀρνητικῶν στοιχείων τῆς ζωῆς κατὰ τῆς ἀληθείας ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ροήν, κίνησιν καὶ μεταβολὴν εἶναι φανερὰ ἡ σπουδαιότης τῆς ἀκριβοῦς μεταδόσεως καὶ τῆς ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας διὰ τῆς «παραδόσεως», ἔτσι ὥστε «παράδοσις» νὰ σημαίνῃ τοῦτ' αὐτὸ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀναλλοίωτον κατὰ τὴν οὐσίαν μετάδοσιν τῶν ἱστορικῶν ἐμπειριῶν, ἐν αἷς ἀπεκαλύφθη ἡ θεία ἀλήθεια δι' ἐπανερμηνείας αὐτῶν ἐντὸς τῶν ἐκάστοτε νέων συνθηκῶν. Ἡ ἐν τῇ παραδόσει ἀλλοίωσις τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας θὰ ἔθετε εἰς ἄμεσον κίνδυνον τὴν γνησιότητα τῆς μύσεως εἰς τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἱστορίας,

1. Βλ. παραδίδωμι - παράδοσις ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὑπὸ τοῦ B ü c h s e l, ἐν K i t t e l, Theol. Wörterbuch z.N.T. 2, σελ. 171 - 175.

2. Βλ. G. W. H. L a m p e, A Patristic Greek Lexicon, Oxford 1968, 1014 - 1016.

και έπομένως θά έματαίου τόν σκοπόν τής άποκαλύψεως, δηλ. τήν σωτηρίαν τοῦ ανθρώπου ώς άτομου και ώς ανθρωπότητος. Παράδοσις και αλήθεια ὑπό τήν έννοιαν αὐτήν ταυτίζονται.

Ἄλλ' έδῶ άκριβῶς εἰς τό θέμα τής κοινωνίας μετά τής αλήθειας έν τῇ παραδόσει παρομοιάζεται έξ έπόψεως έπιστημολογικῆς τό πρόβλημα τής γλώσσης και τής έρμηνείας. Πῶς ἡ έμπειρία τοῦ Θεοῦ ώς αγαπητικῆς και σωστικῆς δυνάμεως ένός συγκεκριμένου λαοῦ ἡ προσώπου, έντός συγκεκριμένων ιστορικῶς συνθηκῶν και καταστάσεων εἶναι δυνατόν «γλωσσικῶς» νά μεταδοθῇ και νά έρμηνευθῇ άκριβῶς εἰς άλλους ανθρώπους ἡ άλλους λαούς, οἱ όποιοι θά ζήσουν χιλιάδας έτῶν μετά ταῦτα, ὑπό λίαν διαφορετικῶς ιστορικῶς καταστάσεις και μορφάς; Πῶς εἶναι δυνατόν ἡ παράδοσις νά διασφύζη τήν αλήθειαν τής άποκαλύψεως και νά τήν μεταδίδη έντός μιᾶς γενικῆς ιστορικῆς ροῆς και μεταβολῆς καταστάσεων, αναγκῶν και έννοιῶν; Ἡ προβληματική τής παραδόσεως όδηγεῖ εἰς τήν προβληματικήν αὐτῆς ταύτης τής άποκαλύψεως¹.

Οἱ θεολόγοι διακρίνουν μεταξύ γραπτῆς και άγράφου παραδόσεως· έπίσης, μεταξύ παραδόσεων πάσης φύσεως (διδασκτικῶν ἠθικῶν, λειτουργικῶν, κανονικῶν κτλ.) και ιερᾶς παραδόσεως, ἡτοι τής περιεχούσης τήν οὐσίαν τής χριστιανικῆς πίστεως ἡ τᾶ αναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν. Τινές μεταξύ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, γενικῶς ὀμιλοῦντες, ώς ιερᾶν παράδοσιν έννοοῦν τήν ὀρθήν έρμηνείαν τής Ἁγίας Γραφῆς ὑπό τής Ἐκκλησίας εἰς τᾶς διαφόρους έκφάνσεις τής ζωῆς της². Ἡμεῖς έδῶ χρησιμοποιοῦμεν τόν ὄρον παράδοσις ὑπό τήν γενικωτέραν του σημασίαν τοῦ φορέως και έγγυητοῦ τής θείας άποκαλύψεως έν γενεῖ.

1. Τό πρόβλημα τής «γλώσσης» παρουσίασαν έν ὄλη του τῇ έκτάσει έν μὲν τῷ χώρῳ τής φιλοσοφίας ὁ Martin Heidegger (Unterwegs zur Sprache, Pfullingen: Neske Verlag, 1960) και ὁ H. - G. Gadamer (Wahrheit und Methode, 2. Aufl., J.C.M. Mohr, Tübingen, 1965), έν δὲ τῷ χώρῳ τής θεολογίας ὁ Rudolf Bultmann (Jesus Christ and Mythology, C. Scribners Sons 1958. Is exegesis without presuppositions possible? έν Existence and Faith, ed. and transl. ὑπό O. Ogdén, The World Publishing Co., 1960).

2. Ἡ αντίληψις αὐτή, από πλευρᾶς ὀρθοδόξου, εἶναι στενή, άφοῦ ἡ παράδοσις δέν εἶναι δυνατόν νά ταυτισθῇ οὔτε πρὸς τήν Γραφήν οὔτε πρὸς τήν ὀρθήν κατανόησιν αὐτῆς. Ἡ παράδοσις εἶναι κάτι πολύ εὔρύτερον. Εἶναι ένδιαφέρουσα ἡ έπί τοῦ θέματος διεξαχθεῖσα πρὸ ὀλίγων έτῶν συζήτησις μεταξύ τοῦ Oscar Cullmann, ὑποστηρίξαντος, με πολλήν εὔρυτητα βεβαίως, τήν στενήν προτεσταντικήν άποψιν (La tradition, Problème exégétique, historique et théologique, Cahiers Théologiques 33, Neuchâtel - Paris, 1953) και τῶν P. Daniélou (έν Dieu Vivant, 1953) και Pierre Benoit (La Tradition selon O. Cullmann, Rev. Biblique, 1955, σελ. 258 - 264). Ὑποστηρίξαντων, κατ' οὐσίαν, τήν εὔρυτέραν ένιαίαν άποψιν τής Δυτικῆς και τής Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Μετά την άρχικὴν ταύτην ἀποσαφήνισιν τῶν βασικῶν ὄρων τοῦ θέματος θὰ ἀναλύσωμεν ἐν συνεχείᾳ σκιαγραφικῶς τινὰ ἐκ τῶν κεντρικῶν αὐτοῦ σημείων.

* * *

Τίθεται εὐθὺς ἀμέσως τὸ ἐρώτημα διατί ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας καὶ ὄχι μόνον ὁ προσωπικὸς καὶ «ἀτομικὸς». Διατί π.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ἐν «ἔτει πέντε καὶ δεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος» (Λουκ. 3,1) ἢ τὸ «ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου» τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως εἶναι ἀναγκαῖα; Δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βιώσῃ τις τὸν Σταυρὸν καὶ τὴν Ἀνάστασιν ἀμέσως ἐντὸς τῶν ἰδιαιτέρων περιστατικῶν τῆς ζωῆς του, ἄνευ ἀναδρομῆς εἰς τὸ παρελθὸν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ Ἰησοῦ; Διατί ὁ λόγος τῆς ἀληθείας εἶναι συνδεδεμένος πρὸς ἱστορικὰ γεγονότα; Διατί, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ παράδοσις περιλαμβάνει ἱστορίαν καὶ κήρυγμα;

Ἐκ τῶν ἀρχικῶς λεχθέντων ἤδη διεφάνη ὅτι ἡ ἀλήθεια διὰ τὴν θεολογίαν συνδέεται πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην κοινότητα καὶ πρὸς αὐτὴν ἀποβλέπει. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος π.χ. εἰς τὰ κεφ. 9 - 11 τῆς πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῆς σαφῶς ἀναλύει τὸ θέμα πῶς ἐκ τῶν δύο διαφόρων πνευματικῶν ομάδων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν Ἐθνῶν, ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ δημιουργεῖ μίαν νέαν ἀνθρωπότητα. Μὲ τὸ αὐτὸ θέμα ἀσχολεῖται καὶ τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῆς. Ἡ «καινὴ κτίσις» δὲν συνίσταται εἰς ὀλίγους ἀγίους ὡς ἄτομα, εἰς μίαν χριστιανικὴν πνευματικὴν ἀριστοκρατίαν, ἀλλ' εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς τὴν νέαν ἀνθρωπότητα. Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ἀποτελεῖ καίριον συστατικὸν τῆς ἀποκαλύψεως τὸ στοιχεῖον «κοινωνία», Ἐκκλησία καὶ ἀνθρωπότης, ἡ σύνδεσις ἱστορίας καὶ κηρύγματος ἐν τῇ παραδόσει εἶναι αὐτονόητος. Ἡ παράδοσις δὲν ἔχει χαρακτῆρα ἀπλῶς πληροφοριακὸν καὶ ἱστορικόν, διότι καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους κοινωνοὺς τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας οὔτε ἀποτελεῖ μύησιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ ὑπερέραν ἀφοῦ εἰς τὰς ἐκστατικὰς καὶ μυστικὰς ἀτομικὰς ἀποκαλύψεις τῶν Γνωστικῶν τοῦ β' αἰῶνος ἡ Ἐκκλησία ἀντέταξε τὸ ἀνοικτὸν γράμμα τῶν Γραφῶν τῆς. Ἡ Ἐκκλησία ἐτόνισεν ἐναντι τοῦ Γνωστικισμοῦ τὴν παράδοσιν ὡς γραπτὴν παρακαταθήκην, ἄνευ μεταλλαγῆς, προωθήσεως ἢ ἀφαιρέσεως. Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἐννοια τῆς παραδόσεως. Ἡ ἄλλη ἐννοια τῆς παραδόσεως, ἐξ ἴσου πρὸς τὴν πρώτην τονισθεῖσα, εἶναι ὅτι ἡ φωνὴ τῶν Ἀποστόλων ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντηχῇ εἰς τὴν ζῶσαν διδασκαλίαν καὶ τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας¹.

1. J. M o i n g t, Ἀπὸ τὴν Γραφὴν εἰς τὸ Δόγμα, κατὰ μετάφρ. π. Μ. Ρ ο ῦ σ σ ο υ, ἐν τῷ καθολικῷ περιοδικῷ Προβλήματα Θεολογίας, Ἀθῆναι, Μάιος - Αὐγούστου, 1972, σελ. 58 - 60.

Πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ πράγματος, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ἑξῆς : Πρῶτον ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας ἀποκτωμένη πλήρης νοήματος ὄρασις τῆς πραγματικότητος ἔναντι τοῦ ψεύδους, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ ἡ συνείδησις τῆς δυνατότητος πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ νοήματος τούτου διὰ τῆς ἐν τῇ πίστει ὑπερκινήσεως τῶν ἀρνητικῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς. Ἡ ἀποκάλυψις δηλ. δὲν εἶναι κάποια οὕτως εἰπεῖν ἀστραπιαία σύλληψις μιᾶς ὑψηλῆς ιδέας, ποῦ ἐκφράζει κάποιαν ἐπιθυμητὴν μὲν ἀλλ' ἀνέφικτον πραγματικότητα· τὸ γεγονός τῆς νέας δράσεως ἐκλύει συγχρόνως ἐντὸς τῆς ἱστορίας καὶ τὰς δυνάμεις ἐκείνας τῆς πίστεως, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν δυνατὴν τὴν βίωσιν τῆς ἀποκαλύψεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἡ ἀποκάλυψις εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ δημιουργία διὰ τὸν ἄνθρωπον ἢ τὴν ἀνθρωπότητα μιᾶς νέας δυνατότητος ζωῆς. Ἡ δυνατότης αὕτη δὲν ἔχει ἀπλῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν ἄλλων, δηλ. ὅπως ἀνεξαρτήτως τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ὑπερκινήσεως τῶν ἀρνητικῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀποβλέπει κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς σχέσεις καὶ εἰς τὰς ἀρνητικὰς καταστάσεις τῶν σχέσεων αὐτῶν, πρὸς διαμόρφωσιν ὀρθῆς «κοινωνίας» μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ νέα ὄρασις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἡ φανέρωσις τῆς θεανδρικῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς «τύπους» παιδαγωγικούς, πρότυπα καὶ παραδείγματα πρὸς διδασκαλίαν τῶν ἐπιγιγνομένων, ἀλλὰ σταθμοὺς νέων πνευματικῶν δημιουργιῶν, νέων πηγῶν δυνάμεως διὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ κόσμου. Ἀποκάλυψις — ἱστορία — σωτηρία εἶναι ἀναπόσπαστα. Ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος ἀποτελεῖ μυστηριώδη εἰς τὸ βάθος τῆς διαδικασίας καὶ διεργασίας· ἐντὸς δὲ τῆς μυστηριώδους ταύτης διαδικασίας εἶναι φανερὰ ἡ σημασία τῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πληροφοριακὴ ἠθικοῦ χαρακτῆρος ἀναφορὰ εἰς τὸ παρελθὸν ἀλλὰ ζῶσα ἐν μυστηρίῳ συνέχισις τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ παρόντι. Ἐντὸς τοῦ μυστηρίου τῆς τοιαύτης συνεχείας, ὁ πιστὸς ἔχει τὴν δυνατότητα βιώσεως τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος τῆς ἀποκαλύψεως, καταργουμένων τῶν ὀρίων μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος. Παράδοσις τῆς ἀποκεκαλυμμένης ἀληθείας σημαίνει δυνατότητα συμμετοχῆς καὶ κοινωνίας εἰς τὴν ὄρασιν ἐκείνης τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία καθιστᾷ τινὰ μέλος τῆς νέας ἀνθρωπότητος, τῆς «καινῆς κτίσεως». «Ὁὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἢ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀλλ' ἐν δυνάμει» (Α' Κορ. 4,20). Εἰς τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθέντα ἀλλὰ καὶ μετὰ τοσοῦτων καὶ τοιούτων ἀδυναμιῶν βεβαρημένον ἄνθρωπον δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀλήθεια δῶρον τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ εἶναι δῶρον καὶ ἡ διατήρησις τῆς ἀληθείας ἐν τῇ παραδόσει ὅπως εἶναι δῶρον καὶ χάρισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἢ ὑπὸ ἐκάστου πιστοῦ οἰκείωσις τῆς ἀληθείας ἐν τῇ πίστει.

Δεύτερον, πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν σοβαρῶς ὁ δυναμικὸς χαρακτήρ

τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας καὶ τῆς παραδόσεως. Ὁ δυναμικὸς οὗτος χαρακτηριστὴρ ἐκφράζεται ἐν τῇ θεολογίᾳ διὰ τῶν ὄρων ἱστορία τῆς θείας οἰκονομίας ἢ Heilsgeschichte. Ἡ ἀποκάλυψις δηλ. τῆς σωζούσης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον ἔχει ὠρισμένην πορείαν ἐντὸς τῆς ἱστορίας. Ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἤθελέ τις ἀντιληφθῆ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, ὅφ' οἴανδὴποτε ἔννοϊαν καὶ ἂν ἤθελεν ἐκλάβει τὸν ἐπιδιωκόμενον ἐν τῇ παλαιᾷ οἰκονομίᾳ σκοπὸν τοῦ Θεοῦ, αὕτη ὑπῆρξε «παιδαγωγὸς» εἰς Χριστὸν (Γαλ. 3,24). Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐσκέφθησαν περὶ τοῦ ἐλληνιστικοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ Πατέρες. Ἐπειτα, ἡ ἀρχικὴ Ἐκκλησία, ἐδραιωμένη ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δὲν εἶχε, παρὰ ταῦτα, τὴν συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς πληρώσεως. Ἡ ἀρχικὴ Ἐκκλησία ἐβίου τὸ γεγονός τῆς ἀποφασιστικῆς νίκης τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ κατὰ τῶν ἀντιθέων δυνάμεων ὡς «ἀπαρχὴν» καὶ ὡς «ἀρραβῶνα» τῆς νίκης, χωρὶς παρὰ ταῦτα νὰ ζῆ τὸ πλήρωμα, τὸν καινὸν οὐρανὸν καὶ τὴν καινὴν γῆν, τὰ ὅποια ἀναμένει εἰς τὸ τέλος, μετὰ τῆς Δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐξαγγέλλει εἰς τὰς Ἐπιστολάς του «μυστήρια» (Ρωμ. II, 25. Α' Κορ. 15, 51), δηλ. ἐρμηνείας του περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ δὲ Ἰωάννης (16,8 - 15) ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ Παρακλήτου ὡς ὁδηγοῦ ὄχι μόνον τῶν Ἀποστόλων ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας «πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν». Ἄν ὅλα αὐτὰ παρουσιάζουν τὴν σωτηρίαν ὡς μίαν πορείαν ἢ διαδικασίαν ἢ πνευματικὴν ὠρίμανσιν ἐντὸς τῆς ἱστορίας, ἀντιλαμβάνεται τις τὴν σημασίαν τῆς παραδόσεως ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ¹.

Τρίτον, ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τοῦ νοήματος τῆς πορείας ταύτης θεμελιούται ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ζώσης παρουσίας τοῦ Θεοῦ ὡς ἀγαπητικῆς ἀρχῆς, ὁδηγούσης τὸν κόσμον πρὸς τὴν τελείωσιν. Τοιουτοτρόπως, τὸ μυστήριον τῆς ἀληθείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑποφαίνεται ἤδη ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ· διὰ τοῦτο ἄλλωστε ἦτο δυνατὴ ἡ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς Κ.Δ. χριστολογικὴ ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τὸ αὐτὸ μυστήριον, ἀποσπασματικῶς καὶ

1. Τὴν ἀποψιν ταύτην περὶ «ἱστορίας τῆς σωτηρίας» (Heilsgeschichte) ὑπεστήριξε μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἐναντι τῶν ἀντιιστορικῶν - ὑπαρξιακῶν τάσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger ὁ Oscar Cullmann εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν ἔργον του Christ et le Temps. Κατὰ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀντεπεξῆλθεν ὁ R. Bultmann (Heilsgeschichte und Geschichte, ἐν Theol. Literaturzeitung, LXXIII, 1948, σελ. 659 - 666) ὅπου ὑποδεικνύονται ὅλοι οἱ κίνδυνοι συγχύσεως ἱερᾶς ἱστορίας καὶ θύραθεν ἱστορίας. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, νομίζομεν, ἡ χρυσὴ τομὴ εἰς τὸ μέσον εἶναι ὅ,τι ἐνδείκνυται. Ἡ θεολογία δὲν δύναται νὰ δεχθῆ τὰς ἀντιιστορικὰς, ψυχολογιστικὰς τάσεις τοῦ ὑπαρξισμοῦ, δὲν δύναται ὁμως νὰ παραγνωρίσῃ τοὺς κινδύνους μιᾶς ἐκκοσμικεύσεως τῆς ἱερᾶς ἱστορίας — κινδύνους τόσο γινωστούς ἐκ τῆς ἱστορίας ὄχι μόνον τῶν προτεσταντικῶν Ἐκκλησιῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας.

ὀλιγώτερον σαφῶς, ὑποφαίνεται καὶ ἐκ τῆς Π.Δ. Ὁ Χριστὸς προσλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ ὀλόκληρον τὸ πνευματικὸν παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸ ἐπανερμηνεύει, τὸ θέτει δηλ. ὑπὸ τὰ κριτήρια τῆς ἐν Αὐτῷ ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας. Τὸ παρὸν τοῦ Χριστοῦ, ποὺ προσλαμβάνει συγχρόνως καὶ φιλτράρει τὸ παρελθὸν, ἀναπτύσσεται ἐν τῷ μέλλοντι διὰ τοῦ Παρακλήτου εἰς ποικιλίαν μορφῶν καὶ ἐντὸς ποικίλων διαστάσεων. Τὴν ποικιλίαν αὐτὴν τῶν καρπῶν τοῦ Πνεύματος διακρίνομεν εἰς τὰς διαφόρους ὄψεις τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου, ποὺ δίδουν οἱ διάφοροι συγγραφεῖς τῆς Κ.Δ., εἰς τοὺς δογματικούς καὶ λειτουργικούς τύπους, εἰς τὰς μορφὰς τοῦ κηρύγματος, τῆς ὁργανώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἀγάπης. Τὸ μυστήριον, λοιπὸν, τῆς ἀληθείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχει ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἱστορία ἀφορᾷ πάντοτε εἰς μίαν ἀνθρωπίνην κοινότητα ἐν δυναμικῇ πορείᾳ πρὸς τὸ πλήρωμα. Ἡ συνέχεια ἐν τῇ ταυτότητι τῆς κοινότητος ταύτης ἐκφράζεται διὰ τοῦ ὄρου «παράδοσις». Οἷαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τῆς ὑπὸ τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου οἰκειώσεως τοῦ χαρίσματος τῆς πίστεως, ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τῆς κατανοήσεως αὐτῆς εἶναι ἐκκλησιαστικὴ, δηλ. κοινοτικὴ καὶ ὄχι ἀτομικὴ.

Ἐὰν θὰ ἤθελέ τις δι' ὀλίγων νὰ περιγράψῃ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς «παράδοσεως» ὡς λειτουργίας τῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀρθῆς ἐπανερμηνείας τοῦ ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀποτεθσωρισμένου ἀρχικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας συγκεκριμένην κατάστασιν τοῦ πιστοῦ ἢ τῶν πιστῶν, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπαναλάβῃ ὅσα ὁ ἅγιος Εἰρηναῖος, τὸν β' αἰῶνα μ.Χ., καταπολεμῶν τοὺς Γνωστικούς, γράφει: «Οὕτω δὲ καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ ἐν ἑαυτῷ κατέχων, ὃν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε, τὰ μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν ὀνόματα, καὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς παραβολὰς ἐπιγνώσεται, τὴν δὲ βλάσφημον ὑπόθεσιν ταύτην οὐκ ἐπιγνώσεται... Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφνῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ Ἐκκλησία, καὶ παρ' ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἓνα οἶκον οἰκοῦσα καὶ ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτὴ». (Ἐλεγχος, Α'Ι). Λαμβανομένης ὑπ' ὄψει ὅλης τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς καταστάσεως, ὑφ' ἣν ἔγραφεν ὁ Εἰρηναῖος, δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι οὗτος ὡς παράδοσιν ἐθεώρει τὴν δυνατότητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς Ἐκκλησίας νὰ ἐρμηνεύῃ τὸ ἀποκαλυπτικὸν γεγονός ἢ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν τῶν ἱερῶν κειμένων κατὰ ἐνιαῖον τρόπον. Ἡ ἀλήθεια παραλαμβάνεται, φυλάσσεται καὶ κηρύσσεται ἢ παραδίδεται. Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν πᾶσι τούτοις εἶναι δυνατὴ χάρις εἰς τὴν δύναμιν τῆς παραδόσεως. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας δὲν εὑρίσκεται ἐντὸς ἐνὸς κειμένου ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν ἢ

ὅποια τὸ ἐδημιούργησε, τὸ συνετήρησε, τὸ κατέγραψε καὶ τὸ ἀνεγνώρισε ¹.

Συνοψίζοντες τὰ ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὰ ἐξῆς : α) Ἡ ἀλήθεια εἰς τὴν θεολογίαν ἔχει ὡς στόχον τὴν σωτηρίαν καὶ ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινότητος. β) Ἐνῶ ἀναζητεῖται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, κατ' οὐσίαν αὕτη τὸν συναντᾷ ὅχι τόσο εἰς τὴν διάστασιν τῆς νοήσεως ὅσον εἰς τὸ βάθος τοῦ συνθέτου χαρακτῆρος τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινότης ὁδηγοῦνται ἐκ τῆς συναντήσεως νὰ ἀνακαλύψουν τὴν ὑπεριστορικὴν των διάστασιν. γ) Ἡ ἀλήθεια ὡς συνάντησις ὑπὸ τοῦ νοήματος καὶ ὡς πορεία πρὸς αὐτὸ εἶναι «παράδοσις», δηλ. ἐντὸς συγκεκριμένων συνθηκῶν βίωσις τοῦ ὁδηγοῦντος πρὸς τὴν τελείωσιν μυστηρίου τῆς δημιουργικῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τοῦ πορευομένου πρὸς τὴν ἱστορικὴν τελείωσιν λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὡς τοιαύτη συνάντησις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ πορεία πρὸς Αὐτὸν ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀνάγκη ἐρμηνείας.

* * *

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει αὐτῆς τῆς εἰσηγήσεως ἀναλύομεν διεξοδικώτερον τὸ θέμα τῆς ἐρμηνείας τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἢ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος ἐν τῇ παραδόσει, τοῦτο δὲ ἵνα καταστῇ ἔτι ἐναργεστέρα ἡ ἐννοια τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ θεολογίᾳ. Ἡ ἐννοια τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ τὸ κέντρον ἐνδιαφέροντος τοῦ παρόντος Συνεδρίου. Ὁ 18ος καὶ ὁ 19ος αἰὼν, διὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἀγίων Γραφῶν ἐφαρμογῆς τῆς ἱστορικοκριτικῆς ἐρεῦνης, ἐπεδίωξαν διὰ ποικίλων τρόπων καὶ μεθόδων τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἐπιστεύετο ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀποκαθίστατο ἀλλὰ καὶ τὰ ἱερὰ κείμενα ἀπηλευθεροῦντο παλαιῶν δεσμῶν, ὥστε νὰ τύχουν μιᾶς συγχρόνου ἐρμηνείας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν εἴτε τῆς Διαφωτίσεως εἴτε τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐ γ έ λ ο υ ἢ τοῦ Κ α ν τ ί ο υ. Ἡ ἱστορικοκριτικὴ μέθοδος, ἐνῶ ἦτο καταλυτικὴ διὰ τὴν παραδεδομένην ἐρμηνείαν τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου, ἄφινε ἀνοικτὰς εἰς τὴν νεωτέρα σκέψιν δυνατότητας πρὸς νέας ἐρμηνείας τοῦ χριστιανισμοῦ, αἱ ὅποια

1. Περὶ τοῦ «κανόνος τῆς πίστεως» ὡς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς τῶν Γραφῶν, καθὼς αὕτη διευτυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Εἰ ρ η ν α ί ο υ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τούτου ὀλίγον μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Τ ε ρ τ υ λ λ ι α ν ο ῦ, ἐπὶ τὸ νομικώτερον, εἰς τὴν Δύσιν βλ. R o b e r t G r a n t, The Interpretation of the Bible, London, rev. ed., 1965, σελ. 52 ἐξ., 81 ἐξ. Παρὰ τὰ οἰαδήποτε νέα στοιχεῖα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐρμηνευτικῆς τῆς Ἐκκλησίας, εἰς Ἀνατολήν (Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια κτλ.) καὶ Δύσιν (Ρώμη, Ἀφρική), ἐκυριάρχησεν ὡς βᾶσις οἰαδήποτε περαιτέρω ἐξελιξέως ἡ περὶ «κανόνος τῆς πίστεως» ἀρχή. Ὁ Βικέντιος ὁ ἐκ Ληρίνου ἀπέδωκε τὸν θεμελιώδη τόνον ἐπὶ τοῦ θέματος διὰ τῆς περιφήμου ἐκφράσεώς του : «Nihil novandum, nisi quod traditum est» (Commonitorium VI, 9).

οὐδὲν ἄλλο ἦσαν κατ' οὐσίαν ἢ νεώτεραι ἀντιλήψεις ὑπὸ χριστιανικὸν μανδύαν. Κλασσικὸν παράδειγμα ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ταύτης ἀποτελεῖ ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Albert Schweitzer εἰς τὸ ἔργον του *Die Geschichte der Leben - Jesu Forschung* (1901), παρατάσσει τὸ πανόραμα τῶν ἐρμηνειῶν τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Διαφωτίσεως καὶ ἐντεῦθεν κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ιστορικοκριτικῆς μεθόδου. Ἀποτέλεσμα μιᾶς τοιαύτης ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ἦτο ἡ ἀπώλεια τῆς ιστορικῆς ἰδιοτυπίας τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστὸς ἀντὶ νὰ γίνῃ ὁ κριτὴς μας καὶ καλέσῃ ἡμᾶς εἰς μετάνοιαν, ἐκλήθη νὰ γίνῃ αὐτὸς κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὥστε νὰ διατηρήσῃ μεταξὺ μας κάποιαν θέσιν. Οὐδόλως εἶναι θαυμαστὸν ὅτι ἡ ιστορικὴ ἐρευνα τῶν Εὐαγγελίων ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ἐφθασεν εἰς πλήρη σχετικοκρατίαν, ἐπομένως καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδὲν ἢ ὀλίγα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ιστορικοῦ Ἰησοῦ¹. Τοιοῦτοτρόπως, τὸ θέμα τῆς ἀληθείας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῆς σημασίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατανοεῖται σήμερον ὡς σχέσις τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος (event) πρὸς τὸν λόγον ἢ τὸ κήρυγμα (word) περὶ αὐτοῦ. Αἱ σύγχρονοι ἐρμηνευτικαὶ ἀντιλήψεις περὶ τῆς σχέσεως κηρύγματος καὶ ἀρχικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος χαρακτηρίζονται ἀπὸ μίαν ποικιλίαν κράσεων τῆς νεωτέρας ιστορικοκριτικῆς μεθόδου, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς *Formgeschichte* καὶ τῆς *Redaktionsgeschichte* ἀφ' ἐνός², καὶ τοῦ συγχρόνου φιλοσοφικοῦ ρεύματος τοῦ Ἵπαρξισμού (Existentialism) ἀφ' ἑτέρου³. Τὸ γενικώτερον χαρακτηριστικὸν τῆς τάσεως αὐτῆς εἶναι ὅτι οἱ διάφοροι ἐκπρόσωποι τῆς διαφόρων ἀντιλαμβάνονται ἐν εἶδος ἐντάσεως μεταξὺ τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος ἀφ' ἐνός καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐν τῷ κηρύγματι ὑπὸ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐννοίαν διατήρησιν τοῦ κεντρικοῦ νοήματος τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος. Περὶ τὸ θέμα τοῦτο

1. Βλ. ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου τὴν ἀρνητικὴν θέσιν τοῦ R. Bultmann καὶ τὴν μετριοπαθῆ τῶν μαθητῶν του ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ James Robinson, *A New Quest of the Historical Jesus*, SCM Press, London, 6th impr. 1970. Πλέον θετικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος διατύπωσιν ἐκπροσωποῦν ἐρευνηταὶ ὡς ὁ Otto Betz (*What do we know about Jesus?* SCM Paperbacks, 1968), ὅπου τὸ πρόβλημα ἐξετάζεται μὲ γερμανικὴν διεισδυτικότητά καὶ ἀγγλοσαξωνικὴν σαφήνειαν.

2. Βλ. M. Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, 1921. N. Perrin, *What is Redaction Criticism?*, Fortress Press, Philadelphia 1969. Pierre Benoit, *Reflexions sur la Formgeschichtliche Methode*, ἐν *Exégèse et Théologie*, Les Editions du Cerf, Paris, 1961, I, σελ. 25 - 61.

3. E. Fuchs, *Zum hermeneutischen Problem in der Theologie. Die existenziale Interpretation*, I.C.B. Mohr, Tübingen, 1959. L. Malevez, S.J., *Le Message chrétien et le Mythe. La Théologie de Rudolf Bultmann*, Paris, Desclée de Brouwer, 1954. *Kerygma and Myth*, ed. ὑπὸ H.W. Bartsch, N. York, 1961.

τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ Πατέρες δὲν ἀντιμετώπισαν εἰς τὰς ἐρμηνείας των τοιοῦτον πρόβλημα. Δι' αὐτοὺς δὲν ὑφίστατο οἰαδήποτε ἔντασις μεταξύ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος καὶ ἀρχικοῦ κηρύγματος· τὰ Εὐαγγέλια κατ' αὐτοὺς διηγοῦνται γεγονότα, τὰ ὁποῖα, ἄνευ ἀλλοιώσεως τοῦ ἱστορικοῦ των χαρακτηῆρος, ἐρμηνεύονται πνευματικῶς ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν συγγραφέων τῆς Κ. Διαθήκης. Οἱ ἐρμηνευταὶ Πατέρες ἐπομένως αἰσθάνονται ὅτι, κατὰ τινὰ τρόπον, συνεχίζουν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ πρὸς χάριν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἱερῶν συγγραφέων. Ὁ ἐρμηνευτὴς δὲν εὐρίσκει εἰς τὸ κείμενον μόνον τὴν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν· ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ κείμενον, διότι ἐκεῖ εὐρίσκει κυρίως τὸν λόγον τῆς ἀποκαλύψεως. Αὐτὸς δὲ ὁ λόγος δὲν εἶναι αὐτονόητος, διότι ἀπαιτεῖ προετοιμασίαν. «Ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν ἀκουέτω». Πρέπει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ εὐρίσκεται εἰς κάποιον συντονισμόν πρὸς τὸν συγγραφέα διὰ νὰ ἀκούσῃ τὸν λόγον, νὰ τὸν ἐννοήσῃ καὶ νὰ τὸν μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἄλλους. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς «θεολογικῆς» ἐρμηνείας τοῦ ἱεροῦ κειμένου¹. Ἐνῶ ἡ νεωτέρα ἐρμηνευτικὴ ἐπιδιώκει νὰ φθάσῃ κατὰ τινὰ τρόπον εἰς τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τῆς ἱστορίας ἐν ἐρμηνευτικὸν κριτήριον, οἱ Πατέρες ἤρκοῦντο εἰς τὸ νὰ αἰσθάνωνται εὐρισκόμενοι ἐν ἐνότητι πρὸς ὅ,τι διὰ τῶν κειμένων των ἐπεδίωκον οἱ ἱερεῖς συγγραφεῖς. Εἶναι λίαν γνωστὴ ἡ σύγχρονος ἐρμηνευτικὴ τάσις, ἡ καλουμένη «ἱστορία τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως» τῶν ἱερῶν κειμένων (Redaktionsgeschichte). Ἡ μέθοδος αὕτη ἀναλύσεως τῶν Εὐαγγελίων δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἱερῶν κειμένων εἰς τὰς ἀρχικάς των πηγαίας, ἐξ ὠρισμένων καταστάσεων ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, προερχομένας φιλολογικὰς μορφάς, ἀλλ' ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἐν τῇ καθόλου συναφείᾳ ἔννοιαν ἣν προσδίδει ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς εἰς αὐτά. Ὑπὸ μίαν λίαν εὐρυτέραν ἔννοιαν, μία τοιαύτη Redaktionsgeschichte ὑπόκειται εἰς τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Κανόνος, τῆς συλλογῆς δηλ. ὅλων τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. εἰς ἓνα τόμον ὡς ἱερὰν Βίβλον, κανονιστικὴν τῆς πίστεως καὶ πράξεως τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ κριτήριον τῆς ἐπιλογῆς, ἡ ἐρμηνευτικὴ δηλ. ἀρχὴ δὲν εὐρίσκετο ἀπλῶς ἐντὸς τῶν κειμένων ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν ποῦ ἐδημιούργησε, συνετήρησε, κατέγραψε καὶ ἀνεγνώρισε τὰ κείμενα αὐτά, δηλ. εἰς τὴν παράδοσιν. «Τὰ κριτήρια τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἔρχονται ἐξωθεν, δὲν δύνανται νὰ καθορισθοῦν ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἢ κριτικῆς ἐπιστήμης καὶ ἔχουν στερεοποιηθῆ ὑπὸ τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας»². Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ Πα-

1. R. MacKenzie, Πῶς ὁ ἐρμηνευτὴς βλέπει τὸ ἔργον του, κατὰ μετάφρ. Μ. Ρούσσου, ἐν Προβλήματα Θεολογίας, Μάιος - Αὐγούστος, 1972, σελ. 7· ἐπίσης P. Benoît, Exégèse et Théologie Biblique, ἐν τῇ σειρᾷ Exégèse et Théologie, III, σελ. 1 - 18.

2. MacKenzie, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 11.

τέρες, ἐνῶ εἶναι ξένοι πρὸς τὰς νεωτέρας μεθόδους ἀναλύσεως τῶν κειμένων (ἱστορία τῶν μορφῶν, ἱστορία τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως), ἡ ὅλη των ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια οἰκοδομεῖ ἐπὶ τῆς βασικῆς ἰδέας τῆς *Redaktionsgeschichte*¹. Πρὸς κατανόησιν τοῦ πράγματος θὰ ἀναφέρωμεν ὠρισμένα παραδείγματα: Ἡ ὑπὸ τῆς Κ. Διαθήκης πνευματικὴ ἐρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης ἦτο πολὺ εὐκόλον γὰρ τοὺς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ μιᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἱστορικῆς ἐρμηνείας, τῆς ἀσκουμένης ἄλλωστε ὑπὸ τῆς ἐβραϊκῆς Συναγωγῆς, καὶ μιᾶς πνευματικῆς, ἀνταποκρινομένης εἰς τὴν βαθυτέραν καὶ οὐσιαστικὴν πρόθεσιν τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ἥτοι κατευθυνομένης πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὴν ἱστορικὴν τελείωσιν. Ὅταν π.χ. ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ Εὐαγγελίου του ἀφηγεῖται περιστατικὰ ἐκ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας τοῦ Ἰησοῦ, τὰ συνδέει πάντοτε μὲ προφητείας τῆς Π.Δ. Ἡ ἐκ Παρθένου γέννησις, ἡ γέννησις ἐν Βηθλεέμ, ἡ ἐπιστροφή ἐξ Αἰγύπτου, ὁ θρῆνος διὰ τὴν σφαγὴν τῶν νηπίων, καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Ἰησοῦ ἐν Ναζαρέτ προλέγονται ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης. Τὸ εἶδος τοῦτο συνδέσεως τῶν δύο Διαθηκῶν ἐν τῇ ἀπωτέρᾳ του σημασίᾳ δηλοῖ ὅτι ἡ βαθυτέρα πρόθεσις τῆς θρησκείας τῆς Π.Δ. ἦτο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ὁ νέος λαὸς τοῦ Θεοῦ. Ὅ,τι οἱ σύγχρονοί μας ρωμαιοκαθολικοὶ ἐξηγηταὶ ὀνομάζουν ὀλοκλήρως τοῦ νοήματος τοῦ ἱεροῦ κειμένου (*sens plénier du texte*), ὄχι ἡ ἰδιαιτέρα ἱστορικὴ του συνάφεια ἢ τὸ γράμμα τοῦ κειμένου εἰς ὃ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔχει τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν². Καὶ οἱ Πατέρες, ὅταν ἐρμηνεύουν τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα, δὲν πολυπραγμονοῦν ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν διάστασιν ἐν τῷ κειμένῳ ἢ διὰ τὸ γράμμα εἰς τὰ ἐπὶ μέρους· οὐσιαστικῶς, τοὺς ἐνδιαφέρει ἡ «πρόθεσις» τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, καθὼς αὕτη ἀφορᾷ εἰς τὴν ἰδικὴν των συγκεκριμένην κατάστασιν. Γράμμα ἀπλοῦν καὶ ἱστορία δὲν ὑπάρχει δι' αὐτούς. Αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν ἐνίοτε οἱ ἴδιοι «γράμμα» εἶναι ἐν τῇ πραγματικότητι «γράμμα σὺν

1. Κατ' ἐξαιρετον τρόπον ἀνέπτυξε τὴν ἀποψιν ταύτην ὁ ἀμερικανὸς ἰησοῦτης ἐξηγητὴς T a d W. G u z i e (*Patristic Hermeneutics and Tradition*, ἐν τῷ περιοδικῷ *Theological Studies*, December 1971, vol. 82, σελ. 647 - 658). Πολλὰ ὀφείλει εἰς τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἡ παροῦσα μελέτη.

2. Ἡ θεωρία περὶ ὀλοκληρώσεως τοῦ νοήματος (*sens plénier du texte*) ἀποτελεῖ μίαν σύγχρονόν μας διατύπωσιν τῆς τυπολογίας τῶν ἀντιοχειανῶν θεολόγων. Βλ. τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος διεξοδικὴν μελέτην τοῦ διαπρεποῦς ἀμερικανοῦ βιβλικοῦ θεολόγου R a y m o n d B r o w n, *The sensus plenior of Sacred Scriptures*, Baltimore, St. Mary's University, 1955· ἐπίσης τὴν παρουσίαν τῆς μελέτης ταύτης ὑπὸ τοῦ P. B é n o i t, ἐν *Exégèse et Théologie*, I, σελ. 19 - 21· καὶ τοῦ αὐτοῦ περισπούδαστον μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον *La plénitude de sens des Livres Saints*, ἐν *Revue Biblique*, 1960, σελ. 161 - 196. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἰδιαιτέραν θρησκευτολογικὴν σημασίαν, ἀφοῦ ὀδηγεῖ προφανῶς εἰς τὴν κατ' ἀντιστοιχίαν κατανόησιν ὅλης τῆς κτίσεως καὶ ὀλοκλήρου τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πλῆρες αὐτῶν νόημα ἐν Χριστῷ.

πνεῦμα», δηλ. μνήμη τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος ἐν τῷ παρελθόντι σὺν πνευματικῇ ἐρμηνείᾳ· αὐτοὶ δὲ ἐνδιαφέρονται κατ' ἐξοχὴν διὰ τὸ δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον, τὴν πνευματικὴν δηλ. ἐρμηνείαν. Τὸ κῦρος τοῦ κειμένου δὲν ἐγγυᾶται κατ' αὐτοὺς αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον ἀλλ' ὁ ἐν αὐτῷ αὐτοαποκαλυπτόμενος Θεὸς ἐν τῇ αὐτομαρτυρίᾳ τῆς πίστεως. Ὁ ἀπλοῦς κριτικὸς τοῦ ἱεροῦ κειμένου δὲν δύναται νὰ ἀκούσῃ τὴν αὐθεντικὴν φωνὴν τοῦ κειμένου, διότι, ὅσονδήποτε ἱκανὸς καὶ ἐπιτυχὴς εἰς τὰς ἀναλύσεις του καὶ ἂν εἶναι ὁ κριτικὸς, δὲν δύναται νὰ κρίνῃ τὴν αὐθεντικὴν φωνὴν τῆς Βίβλου, ἀφοῦ αὐτὴ τὸν κρίνει. Ἡ οὐσία τῆς παραδόσεως ἐγκείται κατὰ τοὺς Πατέρας εἰς τὸ νὰ εὐρίσκωνται ἐν ἐνότητι πρὸς τὴν πρόθεσιν τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς, τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα ἀντανταλοῦν καὶ ἐκφράζουν τὰ κείμενα τῆς Κ.Δ. "Ὅταν π.χ. ἐρμηνεύουν τὴν ἐπὶ τοῦ "Ὁρους ὁμιλίαν τοῦ Ματθαίου δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα τῆς περικοπῆς οὔτε ἐννοοῦν ταῦτα. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου ἐπιπέδου συνεχίζουν τὸ συνθετικὸν καὶ πνευματικὸν ἔργον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Τὸ θέμα τῶν πηγῶν, τὸ σύνολον τῆς ὁμιλίας ὡς φιλολογικὸν εἶδος δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει. "Ὅλη των ἡ προσοχὴ συγκεντροῦται εἰς τὴν «πρόθεσιν» (intention : εἶναι ἡ λέξις ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ T. W. Guzik) τοῦ Εὐαγγελιστοῦ τοῦ συνθέσαντος τὸ κείμενον καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτὴν ἔχουν ὡς ὁδηγὸν των κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς περικοπῆς. Παρομοίως, ὅταν ἐρμηνεύουν μίαν περικοπὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, π.χ. τὴν περικοπὴν περὶ τοῦ ἐν Κανᾶ Γάμου, δὲν συζητοῦν τὰ ἐρωτήματα ποὺ θέτει ἡ σύγχρονος ἀναλυτικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κείμενον· ἐνδιαφέρονται κυρίως διὰ τὴν φανεράν ἀλλὰ καὶ τὴν διαφαινομένην πρόθεσιν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Ἡ νεωτέρα ἔρευνα καὶ ὅλα τὰ στάδια τῆς πορείας της μέχρι σήμερον ἔδειξε, ὅχι βέβαια ἀδικαιολογήτως, μεγάλην ἐπιφύλαξιν πρὸς ὅ,τι κατὰ καιροὺς ὑπὸ παλαιότερων ἐρευνητῶν ἐνεφανίζετο ὡς διαφαινόμενον πνευματικὸν στοιχεῖον εἰς τὰ ἱερὰ κείμενα. Σήμερον ὁμως τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ Εὐαγγέλια πλουτίζονται ὀλονέν καὶ περισσότερον μὲ τοιοῦτον πνευματικὸν καὶ συμβολικὸν ὕλικόν. Οἱ Πατέρες ἐρμηνευταὶ εἶχον ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν ὅχι μόνον διὰ τὴν σαφῆ ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν διαφαινομένην πρόθεσιν τῶν ἱερῶν συγγραφέων. Τοιουτοτρόπως, τὴν περικοπὴν τῆς μεταβολῆς τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον συνέδεσαν πρὸς θέματα δογματικὰ ἢ εὐχαριστιακά, τὰ ὁποῖα εὐρίσκει τις σήμερον καὶ εἰς τὰ πλέον πρόσφατα ὑπομνήματα.

Συνηθίζουν πολλάκις νὰ ἐρμηνεύουν τὸν ἕνα συγγραφέα τῆς Κ.Δ. μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἄλλου· τὸ κατὰ Ματθαῖον ἐρμηνεύουν ἐνίοτε παραθέτοντες τὴν σκέψιν τοῦ Παύλου, ἢ τὰνάπαλιν, τὰ Συνοπτικὰ Εὐαγγέλια παραθέτοντες τὸν Ἰωάννην ἢ καὶ τὰνάπαλιν κ.ο.κ. Τὸ κείμενον δὲν ἀναφέρει ἀπλῶς ἕνα λόγον ἢ μίαν ἀφήγησιν μεμονωμένην, ἀλλὰ εἴτε τὸ λόγιον εἴτε ἡ ἀφήγησις ἀποτελοῦν δι' αὐτοὺς θεολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἰησοῦ ὡς τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρκεῖ ἐπομένως ἡ ἀπλῆ ἐξέτασις ἐνὸς κειμένου χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν

ἡ θεολογική του κατεύθυνσις ἢ ἡ τοιαύτη παράλληλος οἴουδήποτε ἄλλου ἱεροῦ συγγραφέως, προκειμένου νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Ἰησοῦν. Εἰς τοῦτο οἱ Πατέρες δὲν πρωτοτυποῦν ἀλλ' ἐκφράζουν τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία ἤνωσε τὰ διάφορα κείμενα τῆς Κ.Δ. εἰς ἓνα καὶ ἀπετέλεσε τὸν Κανόνα. Ἡ ποικιλία τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου, τοῦ προσώπου τοῦ Ἰ.Σ. πλέον συγκεκριμένως, δὲν ἤμπόδισε τὴν Ἐκκλησίαν νὰ εὕρῃ τὸ κοινὸν εἰς τὴν πρόθεσιν ὄλων αὐτῶν τῶν ἐρμηνειῶν¹.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῶν ἀποστάσεων, ἡ Ἐκκλησία τῶν πρώτων αἰώνων δὲν εἶχε βαθεῖαν συνείδησιν τῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων συγγραφέων τῆς Κ.Δ. διαφορῶν, ποὺ ἀναδεικνύει ἡ σύγχρονος ἀναλυτικὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος μετὰ περισσῆς σοφίας καὶ ἐπιδεξιότητος. Διάφοροι αἵρέσεις τῆς ἀρχικῆς ἐκείνης ἐποχῆς παρουσίαζαν ὡς κύριον ἐκπρόσωπον καὶ ἐκφραστὴν τῶν ἀπόψεων των τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν συγγραφέα τῆς Κ.Δ. Ἡ ἔνωσις πάντων τούτων εἰς μίαν σύνθεσιν δὲν ὑπῆρξεν ἔργον συμπτωματικόν, δηλ. ἐξωτερικόν, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς μιᾶς εὐρέος φάσματος ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὸν ἑαυτὸν της ἐκφραζόμενον. Ἡ ἱστορία τοῦ Κανόνος εἶναι μία περιπετειώδης ἱστορία. Εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἴδῃ τις ἐκ τῶν ἔξω μόνον· τότε ὁμως ἔχει χάσει τὸ οὐσιαστικὸν Leitmotif. Ἐκ τῶν ἔσω, ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς θεωμένη, ἡ ἱστορία τοῦ Κανόνος ἀποκτᾷ τεράστιον ἐνδιαφέρον ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς τῆς Ἐκκλησίας². Δι' αὐτούς, πράγματι, καθὼς σημειοῖ ὁ Leon Dufour «ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεία ἀποβαίνει τῷ ὄντι βιβλικὴ θεολογία. Ἐπιτρέπει τὴν τοποθέτησιν τῶν ἐπὶ μέρους παραδόσεων ἐντὸς μιᾶς γενικωτέρας συνθέσεως»³.

Διὰ τοὺς Πατέρας, ἡ πραγματικότης δὲν εἶναι οὔτε ὁ κόσμος οὔτε πέραν τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι ἡ ἱστορία οὔτε ἡ ἄρνησίς της, ἀλλ' ἡ μεταμορφωμένη κατὰ Χριστὸν ἀνθρωπότης καὶ ἓνας μεταμορφωμένος κόσμος, ἡ «καινὴ κτίσις». Ἡ ἐρμηνευτικὴ των ἀρχή, παρὰ τὴν χρῆσιν πλατωνικῶν ἢ ἀριστοτελικῶν μορφῶν, δὲν εἶναι οὔτε πλατωνικὴ οὔτε ἀριστοτελικὴ ἀλλὰ βιβλική. Ὑπάρχει δι' αὐτούς μία συνέχεια πνευματικὴ μεταξὺ Π. Διαθήκης - ἀποκαλυπτικοῦ ἐν Χριστῷ γεγονότος καὶ τοῦ χρόνου τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συνέχεια αὕτη τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς σωτηρίας ἐκφράζεται κατὰ δύο τρόπους: διὰ μιᾶς ὀριζοντίου γραμμῆς, ἡ ὁποία δηλώνει τὴν συνέχειαν τοῦ μυστηρίου διὰ τῶν τριῶν τούτων σταδίων· καὶ διὰ μιᾶς πρὸς τὰ ἄνω ἀγοῦσης γραμμῆς, ἡ

1. Βλ. T. W. Guzio, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 652 - 655.

2. Βλ. K. H. Ohlig, Woher nimmt die Bibel ihre Autorität, Zum Verhältnis von Schriftkanon, Kirche und Jesus, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1970.

3. Τί προσφέρει ὁ ἐρμηνευτής, ἐν Προβλήματα Θεολογίας, μεταφρ. Η α ν. Φ ὠ σ κ ο λ ο υ, 1972, 8, σελ. 47.

ὅποια δηλώνει τὸ σωτηριῶδες γεγονός ὄχι ἐν τῇ ἱστορικῇ του συνεχείᾳ, ἀλλ' ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ἱστορίας. Δὲν αἰσθάνονται δηλ. τὴν ἀνάγκην κάποιας ἐπιστροφῆς εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθόν, διὰ νὰ συναντηθοῦν ἐκεῖ μὲ τὸ ἀποκαλυπτικὸν γεγονός, ἀφοῦ τοῦτο εἶναι εἰς αὐτοὺς ἀντικειμενικῶς παρὸν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πνευματικὴ ἐρμηνεία τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου ἱστορικοῦ ἐπιπέδου συνέχισις τῆς πνευματικῆς ἐρμηνείας τοῦ ἀρχικοῦ γεγονότος ὑπὸ τῶν πρώτων μαρτύρων, ὑπὸ τῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ ἀνοδικὴ γραμμὴ ἐρμηνεύει τὸν Χριστὸν ὡς τὸν μεταμορφωτὴν τῆς ἱστορίας, τείνει δὲ εἰς ὀλόκληρον τὴν Π. Διαθήκην νὰ διακρίνη τύπους ἢ σύμβολα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὀριζόντιος γραμμὴ, ἡ ἀναλύουσα τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου Ἰσραὴλ δὲν διακρίνει παρὰ ἐπιπολαίας ὁμοιότητας μεταξὺ μορφῶν καὶ γεγονότων. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι αἱ διαμάχαι μεταξὺ Ἀλεξανδρινῶν καὶ Ἀντιοχέων ἐξηγητῶν τῆς Γραφῆς δὲν ἦσαν παρὰ ἐκφρασις τῆς προσπαθείας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας νὰ διατηρήσῃ τὰς δύο ταύτας γραμμάς ἐν ἰσορροπίᾳ. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολή, ἐρειδομένη εἰς τὴν πλατωνικὴν τριχοτομίαν, διέκρινεν ἀπὸ τοῦ Ὄριγένους καὶ ἐξῆς μεταξὺ σωματικῆς ἢ ἱστορικῆς, ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἐρμηνείας, εἶχε δὲ χαρακτηριστικῶς ἐντονὸν τὴν τάσιν πρὸς τὸ κεκρυμμένον τῶν Γραφῶν νόημα. Ἡ Ἀντιοχειανὴ Σχολή, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀριστοτελικῆς τελολογίας, ἀνεζήτησε τὸ βαθύτερον νόημα ὄχι πέραν τοῦ γράμματος ἀλλ' ἐντὸς αὐτοῦ, ἀνεζήτησε δὲ εἰς τὸ γράμμα καὶ τὴν ἱστορίαν τὸ πνευματικὸν νόημα. Καθὼς σημειώνει Διόδωρος ὁ Ταρσοῦ: «οὐδὲ γὰρ ἐναντιοῦται ἡ ἱστορία τῇ ὑψηλοτέρᾳ θεωρίᾳ. Τοῦναντίον δὲ κρηπίς εὐρίσκεται καὶ ὑποβάθρα τῶν ὑψηλοτέρων νοημάτων» (Προοίμ. εἰς ψαλμ. 8821 ἐξ.). Καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρεῖ: «Ταῦτα γὰρ οὐδὲ τὴν ἱστορίαν ἀθετεῖ, οὐδὲ τὴν θεωρίαν ἐκβάλλει, ἀλλ' ἡ μεσότης αὕτη καὶ ἡ ἐμπειρία ἡ κατὰ τὴν ἱστορίαν καὶ θεωρίαν, καὶ Ἑλληνισμοῦ ἀπαλλάττει... καὶ πρὸς Ἰουδαϊσμόν οὐ καθέλκει» (Αὐτόθι, 8823 ἐξ.)¹.

Ἡ σύγχρονος ἀναλυτικὴ κριτικὴ ἀρχίζει τὸ ἔργον τῆς ἀπὸ ἑνα κείμενον ποῦ ἐκφράζει τὸ χριστιανικὸν μυστήριον κατὰ ἰδιάζοντα τρόπον· διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τὸ ἔργον ἀρχίζει ἀπὸ τὸ μυστήριον ποῦ ἐκφράζεται εἰς τὸ κείμενον. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ προσοχὴ τῆς πρώτης ἐνίοτε ἐξαντλεῖται εἰς τὸ κείμενον, εἰς τὰ φιλολογικὰ δηλ. καὶ ἱστορικὰ δεδομένα, τῆς δευτέρας ἢ προσοχῆ ἀναλίσκεται εἰς τὸ μυστήριον καθ' ἑαυτὸ ὄχι μόνον ἐπὶ παραμερισμῶ ἐνίοτε τῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν δεδομένων ἀλλ' ἔστιν

1. Περὶ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἔργου τῶν δύο Σχολῶν ὑπάρχει πλουσία βιβλιογραφία. Βλ. R. Grant, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 57 - 79· ἐπίσης Μ. Σιώτου, Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι ὡς ἐρμηνευταὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 43 ἐξ.: The Cambridge History of the Bible, Cambridge, I, 1970, σελ. 454 - 509.

ὅτε καὶ ἐπὶ πλήρει καταφρονήσει αὐτῶν. Ὅπως ὁ φυσικὸς ἐξετάζει τὸν κόσμον ὡς ἀντικείμενον χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ νόημά του, τοιοῦτοτρόπως ἐνίοτε ὁ θεολόγος ἐξετάζει τὰ ἱερὰ κείμενα ὡς ἱστορικὰ προϊόντα καὶ ὄχι ὡς ἐκφραστικὰ τοῦ μυστηρίου τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ τὰ ἱερὰ κείμενα δὲν ἐγράφθησαν διὰ νὰ περιγράψουν τὸν κόσμον ἢ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ διὰ νὰ δώσουν τὸ βαθύτερον νόημα ἀμφοτέρων. Ἡ δὲ οἰκείωσις τοῦ βαθυτέρου τούτου νοήματος εἶναι δυνατὴ παρὰ τὴν πλημμυρῆ ἐκτίμησιν τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἢ ἐκ τῆς ἱστορίας περιεχομένων εἰς τὰ κείμενα στοιχείων. Ἡ ἐντὸς τῆς κοινότητος ζῶσα συνέχεια τοῦ παρελθόντος προφυλάσσει τὸν ἑρμηνευτὴν ἀπὸ τῆν ἐκπτώσιν ἐκ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ πυρῆνι αὐτῆς χωρὶς ὅμως νὰ τὸν προστατεύῃ ἀπὸ οἰασδήποτε ἄλλου εἴδους πλάνης. Εἶναι πληθὺς ὁλόκληρος αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ πατερικὴ ἐξήγησις τῶν κειμένων εἶναι λανθασμένη ὡς πρὸς τὸ γράμμα· παρὰ ταῦτα, ἡ λανθασμένη αὐτὴ ὡς πρὸς τὸ γράμμα ἐξήγησις μεταφέρει εἰς τὴν ἐκάστοτε συγκεκριμένην κατάστασιν τοῦ ἑρμηνευτοῦ τὸ μυστήριον ποὺ ἐκφράζει τὸ κείμενον εἰς τὸ σύνολόν του¹. Τοῦτο, ὡς ἐπανελημμένως ἐτονίσαμεν, δὲν σημαίνει ἀπόρριψιν τοῦ γράμματος, τῆς ἱστορίας ἢ τοῦ κόσμου. Τοιαῦται τοποθετήσεις ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, ὄχι εἰς τὴν ἑρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς Ἐκκλησίας. Τοιαύτη ἀπόρριψις θὰ μετέτρεπε τὸν χριστιανισμόν εἰς ἑλληνιστικὸν μυστήριον καὶ θὰ ἐστέρει τοῦτον τοῦ ἱστορικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ καὶ βιβλικοῦ του χαρακτῆρος. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκεῖται διὰ τὸν χριστιανισμόν ἡ σημασία τοῦ γράμματος καὶ τῆς ἱστορίας εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν ὁποίων ἔχει μετὰ τόσου ζήλου ἐπιδοθῆ ἢ σύγχρονος ἑρμηνευτικῆ προσπάθεια. Εἶμαι βέβαιος ὅτι οἱ ἄλλοι διακεκριμένοι ὁμιληταὶ θὰ ἐξάρουν τὸ σημεῖον τοῦτο. Οἱ ἑρμηνευταὶ Πατέρες δύνανται πολλὰ νὰ διδάξουν ἡμᾶς σήμερον διὰ τῆς ἐπισημάνσεως τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ κρυπτομένου μυστηρίου, τὸ ὁποῖον ὡς ζῶσα ἐν τῷ παρόντι παρουσία συναντᾷ ἡμᾶς ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ ὄχι ἀπλῶς διὰ μιᾶς εἰς τὸ παρελθὸν ἀναδρομῆς.

* * *

Εἶναι ἱκανὰ τὰ ἀνωτέρω πρὸς περιγραφὴν τῆς φύσεως τῆς ἑρμηνευτικῆς ἀρχῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῶ εἰς τὰς ἀδυναμίας ποὺ παρουσίασεν ἡ ἑρμηνευτικὴ τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου κατὰ τὴν πατερικὴν περίοδον. Εἶναι εἰς πάντα γνωσταὶ π.χ. αἱ ὑπερβολαὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἢ μυστικῆς ἑρμηνείας τῶν ἱερῶν κειμένων, ὅταν ἐχάανετο ἡ ἰσορροπία τῆς ἀνοδικῆς πρὸς τὴν ὀριζόντιον γραμμὴν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ γράμ-

1. Βλ. M. Wiles, *The Spiritual Gospel, The interpretation of the Fourth Gospel in the Early Church*, Cambridge, 1960, σελ. 112 ἐξ.

ματος. Ἡ γενομένη ἔξαρσις τῶν ἀρετῶν τῆς πατερικῆς ἐρμηνείας ἔγαντι ὠρισμένων μονομερῶν ἀπόψεων τῆς συγχρόνου ἐρμηνευτικῆς ἐν τῇ παρουσίᾳ εἰσηγήσει ἔχει τὴν ἐννοίαν τῆς συμβολῆς τῶν Πατέρων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ συγχρόνου μας ἐρμηνευτικοῦ προβλήματος. Τὴν ριζικὴν ἱστορικὴν καὶ φιλολογικὴν ἔρευναν τῶν ἱερῶν κειμένων ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐπιστήμῃ καὶ τὴν σπουδαιότητά της διὰ τὴν Ἐκκλησίαν οὐδεμία σήμερον ἐκκλησιαστικὴ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ ἀγνοήσῃ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐρμηνευταὶ ἐχρησιμοποίησαν μεθόδους, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐν χρήσει μεταξὺ τῶν Ἑθνικῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐποχῆς των¹. Δύναται ὅμως ἡ Πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ νὰ εἴπῃ λόγον ὀδηγητικὸν εἰς τὴν σύγχρονον ἐρμηνευτικὴν προσπάθειαν εἰς τὰ ἐξῆς σημεία :

α) Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν ἱερῶν κειμένων δὲν εἶναι δυνατὴ ἐκτὸς τῆς ἐμπειρίας τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Ἄνευ αὐτῆς οὔτε κείμενα θὰ εἶχομεν οὔτε ὀρθὴν κατανόησιν αὐτῶν. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὕτη ἀρχὴ παραγνωρίζεται ὑπὸ ὠρισμένων συγχρόνων ἀντιϊστορικῶν τάσεων. Ὅπισθεν δηλ. τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁποία κοινωνεῖ, κατὰ τὴν βιβλικὴν ἀντίληψιν, συνεχῶς μετὰ τῆς ἱστορίας διὰ μιᾶς «κοινότητος» ἀνθρώπων. Τὰ κείμενα ποὺ ἔχομεν πρὸς ἐρμηνείαν εἶναι καρπὸς αὐτῆς τῆς ἀγαπητικῆς τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Νοήματος κοινωνίας πρὸς ἡμᾶς. Ἡ κοινωνία αὕτη εἶναι συνεχῆς καὶ δυναμικῶς κατατείνει πρὸς τὴν ἱστορικὴν τελείωσιν. Ἡ σύγχρονος ἐρμηνευτικὴ δὲν ἔχει ἀνεπτυγμένην αὐτὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ μυστηρίου τῆς συνεχοῦς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς Ἀληθείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Διὰ τοὺς Πατέρας ὁ Χριστός, ὑπὸ τινὰ μορφήν, καθωδήγει τοὺς Ἑβραίους πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἢ ἀκόμη καὶ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, ἐνεφανίσθη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀπὸ Ναζαρέτ Ἰησοῦ καὶ ζῆ ἐν ὀργανικῇ ἐνότητι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Του, ἐρμηνεύων ἑαυτὸν πρὸς αὐτὴν εἰς ἐκάστην συγκεκριμένην αὐτῆς κατάστασιν. Οἱ Πατέρες ἐξῆραν τὴν ὀργανικὴν ταύτην ἐνότητα μεταξὺ ἀντικειμενικῆς παρουσίας τοῦ Μυστηρίου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καὶ εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ τοὺς προσέξωμεν.

β) Ἡ σύγχρονος ἐρμηνευτικὴ ἐργάζεται ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς συνειδήσεως ἐνὸς κενοῦ μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος, αἰσθάνεται δὲ δυσχέρειαν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὀργανικῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς συνεχοῦς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐνότητος μεταξὺ παρόντος καὶ παρελθόντος. Τοῦτο διότι ἡ ἐξήγησις της εἶναι λίαν ἐντόνως προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὸ μυστήριον τῆς ἱστορίας ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐμπιστεύεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀποκάλυψιν, δείχνει δυσπιστίαν πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς ἀληθείας, ἀπαξ αὕτη ἀποκαλυφθῆ, νὰ διατηρήσῃ ἑαυτὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ζῶσαν. Εἰς τοῦτο

1. Βλ. G. Ebeling, Hermeneutik, ἐν Religion in der Geschichte und der Gegenwart, III, στ. 245 ἐξ.

ἡ πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ διακρίνει κραυγαλέαν ἀσυνέπειαν, ἐρμηνεύει δὲ τὰ ἱερά κείμενα ὡς προσανατολισμένα περισσότερο πρὸς τὸ νόημα ἢ τὸ μυστήριον τῆς ἱστορίας ἐν τῇ ζωῇ τῆς συνεχιζομένης ἱστορικῆς κοινότητος, ἢ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἱστορίας ὡς γεγονότων ἢ γεγονότος ἐν τῷ παρελθόντι. Δὲν ἀγωνιοῦν δι' οἰκνδήποτε διάστασιν μεταξύ κηρύγματος καὶ ἀποκαλυπτικοῦ γεγονότος χάρις εἰς τὴν πίστιν των εἰς τὴν συνεχῆ ἀντικειμενικὴν παρουσίαν τῆς Ἀληθείας ὡς ἀγαπητικῆς ἐνεργείας ἐν μέσῳ ἡμῶν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Οὐτε τοὺς τρομάζουν αἱ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὰς μορφάς, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχη ἐνότης κατὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὸν σκοπὸν.

γ) Τὴν σύγχρονον ἐρμηνευτικὴν τάσιν χαρακτηρίζει ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ ἀπομόνωσις τῶν στοιχείων. Τοῦτο, μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ ἀποτελεῖ ἀπαίτησιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐρέυνης. Εἶναι ὅμως προφανῆς ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ ὁ κίνδυνος νὰ ἀπολέσωμεν τὴν ὄρασιν μιᾶς πραγματικῶς ὑπαρχούσης συνθέσεως. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τῶν Πατέρων ὑπῆρξε συνθετικὴ, ἀφοῦ ἔτεινεν εἰς τὸ νὰ εὐρίσκη παντοῦ τὸ κοινὸν ὑπόβαθρον, τὸ κοινὸν μυστήριον καὶ νόημα. Τὸ ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα τῆς θεολογίας καὶ σήμερον ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς ὀρθῆς ἰσορροπίας ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως με ἀρχὴν τὴν «καινὴν κτίσιν», τὴν μεταμόρφωσιν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν πορείαν πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐν Χριστῷ τελείωσιν.

Εἰς τὴν εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Σάββα Ἀγουρίδου ἐπηκολούθησε συζήτησις, ἧς μετέσχον οἱ κάτωθι :

DIETER LÜHRMANN (Heidelberg) :

Ich möchte betonen, daß wir hier nach Griechenland gekommen sind und eigentlich nur unsere westeuropäisch - amerikanische Kultur studiert und diskutiert haben, ohne zu berücksichtigen, daß es auch ein Weiterleben der Antike hier im Osten gegeben hat und noch gibt, ganz abgesehen davon, daß es mir doch etwas gefährlich scheint, heutzutage über Humanismus zu reden, ohne all das andere anzugucken, was in der Welt passiert, in anderen Kontinenten, von anderen Traditionen her. Soweit ein Vorwort nur. — Ich war nicht ganz in der Lage, Ihrem Vortrag zu folgen und bin angewiesen auf Ihr «summary», aber ich möchte einige Bemerkungen machen zu dem, was Tradition bedeuten kann. Dieses Thema spielt eine große Rolle in unseren ökumenischen Diskussionen. Ich fürchte, daß ich Ihnen in manchem widersprechen werde, aber Widerspruch ist ja doch das wesentlichste Element des Dialogs, und ein Dialog ohne Widerspruch ist kein Dialog. Deshalb einige Bemerkungen zum Begriff der Tradition, einige historische und danach einige systematische. Zunächst : Was ist Tradition, wenn wir historisch fragen? Tradition ist das, was uns überliefert ist; und das heißt: was nicht tradiert ist, ist verloren. Es sei denn, man kann durch archäologische Funde oder auf andere Weise durch Funde in irgendwelchen alten Klöstern auf verschiedenen Wegen etwas wieder in die Tradition hereinbringen oder hineinbekommen. Die Aristotelesüberlieferung ist ja etwa ein Beispiel dafür, wie etwas wieder in unsere Überlieferung hineingekommen ist, was nicht mehr in unserer Tradition vorhanden war. Das heißt aber: was wir als Tradition haben, ist das, was uns überliefert worden ist, und das hieß ja doch über Jahrtausende hinweg ein Abschreiben von Texten. Und das Abschreiben von Texten setzte ein Interesse an diesen Texten einer solchen Gemeinschaft voraus, die sie brauchte und setzte auch bestimmte Normen voraus, von denen her entschieden wurde, was nun weiter zu tradieren sei. Diese Normen waren nicht immer ganz fest, nicht immer dogmatisch, wie in der Origenesüberlieferung. Aber es gibt doch Brüche in der Tradition; Tradition ist nicht einfach ein Weitertradieren, ein kontinuierliches Weitertradieren, sondern das, was wir als Tradition vor uns haben, ist was durch Entscheidungen zu bestimmten Zeiten sich durchgesetzt hat als solches was wert war, weiter überliefert zu werden. Nun, das waren einige

historische Bemerkungen dazu, d.h., was wir als Tradition haben, ist eben das, was überliefert worden ist und d.h., was von bestimmten Interessen, von bestimmten Gesichtspunkten her, normiert ist.

Systematisch, oder: in der Richtung auf Systematik, möchte ich vorsichtiger sagen: Was unsere christliche Tradition überliefert, ist im wesentlichen die Heilige Schrift, das, was Heilige Schrift genannt worden ist, der Kanon des Alten und Neuen Testamentes und d.h., daß das Christentum im Gegensatz zu anderen Religionen eben einen Anfang hat, auf den es sich rückbeziehen kann. Dieser Anfang ist für uns in der Tradition da als die Schrift—man müßte vorsichtiger sagen: als die in der Heiligen Schrift gesammelten Schriften. Das ist nicht selbstverständlich, sondern es gibt Religionen wie die griechische Religion, aber auch andere Religionen, die sich nicht rückbeziehen auf einen Anfang. Wenn ich richtig sehe, sind es die drei Religionen des Judentums, des Christentums und des späteren doch vom Judentum und Christentum beeinflussten Islam, die sich auf Schrift zurückbeziehen und damit auf einen Anfang. Das heißt: der Anfang des Judentums wie des Christentums ist nicht der Mythos, nicht der Anfang, der in eine Urzeit zurückgelegt wird, sondern ein historischer Anfang. Diese Überlieferung der Schriften des Neuen und Alten Testamentes bedeutet aber in der Tradition der Kirche, daß ein Rückgriff auf diesen Anfang jederzeit möglich war, und daß die Kirchengeschichte von diesem Rückgriff auf die Anfänge immer wieder gelebt hat. Nicht nur unsere protestantische Reformation, sondern wenn ich auf das Mittelalter in Westeuropa, das ich allein kenne, zurückschaue, etwa in den Ketzerbewegungen des 12. und 13. Jhts., wo man im Namen der Anfänge sich gegen die jeweils verpaßte, jeweils aktuelle Kirche wandte. Es gibt also über die Tradition hinweg den Anfang, den Rückgriff auf den Anfang. Ich wäre vorsichtiger, ich würde jedenfalls dieses Wort nicht gebrauchen: a guarantee, denn a guarantee ist sie, wenn ich historisch sehe, nicht gewesen, weil eben der Rückgriff gegen die Tradition historisch immer wieder passiert ist; Ich kann systematisch nicht sagen, daß nur eben dieser Anfang das sein kann, was hier *really truth* genannt werden kann, wobei man sich natürlich noch unterhalten müßte über den Begriff «Relation»; das will ich hier aber nicht versuchen. Ein Blick noch auf diese Anfänge: Wie gesagt, diese Anfänge, die wir haben, sind uns faßbar in dem, was wir als Neues und Altes Testament haben; das ist keine Einheit, das sind verschiedene Schriften. Sie sind verbunden als Neues Testament dadurch, daß in ihnen irgendwie der Anfang auf Jesus zurückgeführt wird, freilich in sehr verschiedener Form, im Jo-

hannesevangelium sogar bis ganz an den Anfang der Schöpfung : *ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος*. Im Anfang was das Wort, aber dieses Wort ist dort Jesus selber. In der paulinischen Tradition ist der Anfang in Kreuz und Auferstehung. In den synoptischen Tradition: der Anfang ist eben in dem, was Jesus gelehrt und getan hat. Das heißt : dieser Anfang ist nicht einfach die Heilige Schrift, sondern: was in der Heiligen Schrift zu finden ist, sind verschiedene Versuche, diesen Anfang in Jesus zu bestimmen. Was die Tradition demgegenüber bedeutet, ist sicher ein Zugewinn an Erkenntnis, ein Hinzukommen von Erkenntnis zu diesem Anfang des Verstehens dieses Anfangs, aber doch immer kritisch rückbezogen auf den Anfang. Und deshalb eine ganz kleine Bemerkung zu der *Interpretatio christiana*. Das Korrektiv der Interpretatio, die wir als Theologen, als Neutestamentler vorlegen, ist eben dieser Text selber. Dort ist das Korrektiv, und es besteht ein Spannungsverhältnis. Das Problem ist als systematisches Problem zu erörtern an der Frage, ob der Rückgriff auf diesen Anfang eben legitim ist und ob er sich ausweisen als ein Anfang läßt, der eben legitim ist, der etwas zu helfen vermag.

KONST. J. VOURVERIS :

Entschuldigen Sie, daß ich obwohl kein Theologe bin etwas über die gemeinsamen Beziehungen zwischen Philologie und Theologie sagen darf. Ich war auch 30 Jahre Professor in beiden Fakultäten.

Also erst möchte ich etwas über das Wort «*παράδοσις*» bemerken, wie es Herr Agouridis richtig sprachlich erklärt hat, d.h. von «*tradere*», also «geben und nehmen». So ist auch lateinisch «*tradere*», «*traditio*», u.s.w. In der Philologie haben wir drei Genera der «*traditio*», die direkte Tradition, die indirekte Tradition und als dritte die lebendige Tradition, die eben die Nichtgriechen, die Ausländer, über die Antike nicht haben. Wir Griechen haben das Erlebnis der lebendigen sprachlichen Tradition des Altgriechischen, was die Nicht-Griechen nicht haben können.

Über den Sinn des Adverbs «*ἀγαπητικῶς*» möchte ich zweitens ein «*παράλληλον*» aus dem Wort «*φιλόλογος*» der richtig erklärten Interpretation des Adverbs hinzufügen. «*Φιλόλογος*» ist, wer den «*λόγος*» liebt (*ἀγαπᾷ*). Das bedeutet, daß derjenige *φιλόλογος* gut interpretieren kann, wer die von ihm geliebten Texte zu interpretieren hat. Denn die Liebe zum *λόγος*, verbunden mit der Kenntnis des *λόγος*, führt zum Erleben und Verstehen des «*νοῦς*» des geliebten Textes. Texte, die der Philologe nicht liebt, kann er schwerlich vollkommen verstehen.

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΥ Δ. ΣΚΙΑΔΑ :

Ἐπειδὴ ἡ ὁμιλία Σας, κύριε καθηγητά, ἐκινήθη ἀπολύτως ἐντὸς τῶν ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ φιλολογικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν πλαισίων, ἐπιθυμῶ, ὡς κλασσικὸς φιλόλογος, νὰ τονίσω ἰδιαιτέρως ὠρισμένα σημεῖα, ποὺ συνάπτονται ἀπολύτως μὲ τὴν μεθοδολογίαν τῆς περιοχῆς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἐννοῶ κυρίως τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν «ἐρμηνευτικὴν» αὐτῆς, ὅπως τόσον ὠραῖα ἐξεθέσατε εἰς τὴν εἰσήγησίν Σας. Τὸ πρόβλημα ἀφορᾷ εἰς τὴν σύνδεσιν τῆς ἐρμηνευτικῆς τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ἡ ὁποία ἔχει μίαν σπουδαίαν ἱστορίαν καὶ προῖστορίαν, μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴν, ὅπως παρουσιάζεται διὰ τὸν ἐρευνητὴν φιλόλογον, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζει τὴν πνευματικὴν παραγωγὴν τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων, ἰδίως δὲ τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας (*der Sinn der Geschichte*) κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα εἶναι ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει — οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ συμπέσῃ — μὲ ὅ,τι ἐκφράζεται εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἐν τούτοις ἐν κείμενον ἑλληνικὸν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., μία τραγωδία, ἀποτελεῖ — ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς — πρόβλημα εἰς τὴν φιλολογικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω μὲ τὴν παρέμβασίν μου ταύτην. Πρόκειται περὶ ἐνὸς κειμένου, γραμμένου ἀπὸ κάποιον Ἰεζεκιήλ (προφανῶς Ἰουδαῖον), ποὺ φέρει τὸν τίτλον «Ἐξαγωγή». Σαφῶς πρόκειται περὶ τῆς γνωστῆς «Ἐξόδου». Τὸ ἔργον αὐτό, γνωστότερον εἰς τοὺς φιλόλογους ὡς «δρᾶμα τοῦ Μωυσέως» (*Moses - Drama*), ἀποτελεῖ μίαν ἰδιαιτέραν καὶ μοναδικὴν περίπτωσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γραμματείαν. (Τελευταίως βλ. Β. Γ. Snell, *Ezechiels Moses - Drama*, ἐν : *Szenen aus griechischen Dramen*, Berlin 1971, σελ. 170 - 193, μὲ βιβλιογραφίαν). Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον ἐκφράζεται ἡ ἱστορία ὡς ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἄγεται πρὸς τὴν λύτρωσιν, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζεται εἰς τὴν Π. Διαθήκην μὲ τὴν «ἐξοδὸν» τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν λύτρωσιν καὶ τὴν σωτηρίαν. Τοῦτο εἶναι ξένον πρὸς τὴν καθαρῶς ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ ἔργον τοῦ Ἰεζεκιήλ, ἐντασσόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν παραγωγὴν τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων, δημιουργεῖ διὰ τοὺς ἐρμηνευτὰς μίαν πολύπλοκον περίπτωσιν, διότι ὁ καθορισμὸς τῶν πηγῶν τοῦ ἔργου πρέπει ἢ νὰ συγκρουσθῇ μὲ τὴν διάφορον ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας ἢ νὰ συνδυάσῃ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν παραγωγὴν μὲ τὴν ἀντίληψιν, ποὺ κυριαρχεῖ εἰς τὴν Ἀγ. Γραφήν. Τὸ «δρᾶμα τοῦ Μωυσέως» δὲν πρωτοτυπεῖ, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ πιστῶς τὴν Π. Διαθήκην. Καὶ ὅμως πρόκειται — ὡς πρὸς τὴν μορφήν — περὶ ἑλληνικοῦ δράματος. Οὔτε ὅμως εἰς τὰς ἑλληνικὰς τραγωδίας, οὔτε εἰς τοὺς Ἑλληνας ἱστορικοὺς ἐκπροσωπεῖται ἡ ἀντίληψις, ὅτι τὴν ἱστορίαν των κατευθύνει ἡ θεότης βάσει ἐνὸς καθωρισμένου σχεδίου καὶ τὴν ὁδηγεῖ εἰς καθωρισμένον σκοπόν.

Τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ συνάπτεται μὲ ἰδέας, ποὺ ἐμφανίζονται — πέρα τῆς Π. Διαθήκης καὶ ἐξ ἄλλης ἀφετηρίας — εἰς τὴν ρωμαϊκὴν πνευματικὴν παραγωγὴν ἀπὸ τοῦ Ναιβίου καὶ τοῦ Ἐννίου μέχρι τοῦ Βεργιλίου. Καὶ ἐδῶ ἐκφράζεται μίᾳ ἱστορικῇ πορείᾳ σωτηρίας ἀπὸ τὴν Τροίαν πρὸς τὴν Ρώμην, ὅπου τελικῶς δημιουργεῖται ὁ νέος κόσμος εἰς τὴν «γῆν τῆς ἐπαγγελίας» ἀπὸ τὸν Αἰνεῖαν καὶ τοὺς ἀπογόνους του. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, ὅπως δίδεται ἐδῶ καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἰεζεκιήλ καὶ εἰς τὴν Π. Διαθήκην, συμπλέκεται βεβαίως καὶ μὲ μίαν ἄλλην μορφήν ἐρμηνείας, τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς Πατέρας τῆς ἐκκλησίας τῶν μετὰ Χριστὸν χρόνων, ἀνάγεται ὁμῶς ὡς τρόπος ἐρμηνευτικὸς καὶ ὡς μορφή ἐρμηνευτικὴ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν ποιητῶν ἀπὸ τοῦ βου αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς (πβ. Θεαγένην, Ρηγῖνον κ.ἄ.).

Ἐπομένως ἡ μεθοδολογικὴ καὶ φιλολογικὴ παρέμβασις μου εἰς τὴν τόσον ἐνδιαφέρουσαν ὁμιλίαν Σας, κύριε καθηγητά, ἀποσκοπεῖ τελικῶς νὰ ἐπισημάνῃ, ὅτι ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς Βίβλου ἔχει προεκτάσεις καὶ συσχετίσεις μὲ τὴν ὅλην σύλληψιν περὶ ἱστορίας καὶ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ἡ δὲ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος πρέπει νὰ δημιουργῇ τὰς προϋποθέσεις πρὸς συνεξέτασιν συναφῶν προβλημάτων εἰς μὴ θεολογικὰ κείμενα, ὥστε διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν πηγῶν, τῶν ἀφετηριῶν καὶ τῶν σχέσεων διὰ τῆς φιλολογικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς μεθόδου νὰ ἐντοπίζωνται καὶ νὰ ἀντιμετωπίζωνται σαφέστερον τὰ θεολογικῆς φύσεως προβλήματα.

STANLEY JAKI:

Although I came to this symposium in my capacity of a historian of science and not as the author of *«Les tendances nouvelles de l'ecclésiologie»* (1956, 1963), the foregoing presentation by Prof. Agouridis of the concept of tradition prompts me to speak as a theologian. I would like, however, to emphasize at the very outset that my remarks have to do only with the phenomenological aspect of the process of tradition. That process, or the «handing down» of a religious message, contains, in the Christian framework at least, an aspect, which cannot be ignored. It consists in the fact that the «handing down» is always done in the spirit of authority. This authority can be of very different degrees, ranging from the authority of parents to the authority of the highest ecclesiastical forums. Most revealingly, the «handing down» of faith was kept free of eclecticism, in principle at least, even in communities with the minimum of ecclesiastical structure. Christian tradition was, indeed, «authoritarian» from its very start, the preaching of Christ, which amazed the crowds, because He spoke «with authority», as the Gospels

have it. This «authoritarian» aspect of Christian tradition should appear a particularly relevant factor in these times of ours dominated by existential subjectivism. The religious crisis of today seems to lie in the general unwillingness to consider views offered with authority. Accommodations with the spirit of the age will certainly be made by those engaged in the process of «handing down» the tradition, but it is doubtful, if history is a lesson, that this process shall basically abandon its hallowed trademark, which is a communication in the spirit of authority.

CONST. BONIS (Athens) :

Zunächst möchte ich meinem Kollegen und Freund, Herrn Professor Agouridis zu seinem ausgezeichneten Vortrag aufrichtigst gratulieren. In unserer Zeit ist das Problem «Tradition» eines der größten, und in den Kreisen der Ökumenischen Bewegung wird seit Jahr und Tag unablässig darüber diskutiert. Wie Herr Vourveris sehr richtig gesagt hat, leitet sich «Tradition» von dem Verb «trudere» ab. Das «trudere» bedeutet jedoch dreierlei: das «traditur», das «acceptum» und das «tradendum». Und das eigentliche Problem liegt nun in diesem «tradendum», wo also unsere eigentliche Fragestellung zu beginnen hat. Das «tradendum» bezeichnet zum einen den Akt des Gebens, und zum andern enthält er das, was als «traditio» bezeichnet wird. Aber wieder fragen wir uns, was eigentlich das «tradendum» bedeutet; denn heute wird von dessen Inhalt, d.h. der «Tradition» nicht nur im Singular, sondern auch im Plural gesprochen. Und, angefangen bei dem «traditur», stoßen wir unwillkürlich auf die Frage nach dem «traditor», wobei wir sogleich die Diskrepanz im Rahmen der christlichen Kirchen konstatieren. Allein «die Kirchen» setzen schon «traditores» mit ihren «traditiones» voraus. Um nun zur Begriffsklärung zu gelangen, wenn überhaupt möglich, wäre zunächst auf dem Gebiet der Ekklesiologie zu ermitteln, was die Kirche eigentlich ist. Hinreichendes ekklesiologisches Material ist besonders in jüngster Zeit allseitig zusammengetragen worden — so auch orthodoxerseits. Gewiß, über die Kirche *kat'exochen* ist man einander im zwischenkirchlichen Dialog in unseren Tagen beachtlich näher gekommen, so daß sich da in vielen Punkten Übereinstimmung hat feststellen lassen; aber hinsichtlich des Wesens der Kirche bleiben dennoch viele Fragen offen, worin auch die Pluralität der Traditionen begründet liegt. Wohl ist man sich allseits darüber einig, daß das «tradendum» Jesus Christus ist. Ja, Jesus Christus, aber da sind wir

auch schon beim kritischsten Punkt unserer Diskussion angelangt: das Problem der Tradition ist ein ekklesiologisches, und nun sehen wir, die wahre Ekklesiologie schließt in sich die wahre Christologie ein. Aber wer bzw. was verbürgt uns den «wahren» Weg zum Nachweis der rechten Christologie und alledem, was demnach von ihr abhängt?

Reformierterseits wird das *sola scriptura*-Prinzip als das *tradendum* vertreten, das allein zum rechten Verständnis der Person Jesu Christi führe. Aber dieses Prinzip hat sich im Laufe der seit der Reformation vergangenen Jahrhunderte wohl als mehr oder weniger fragwürdig erwiesen; denn, abgesehen von den, wenn man so will, konservativen bzw. nach Vertretern der Reformationskirchen in Anspruch genommenen Bezeichnung «orthodoxen» Richtungen, hat sich in der Praxis daraus eine derartige Vielfältigkeit der auf Grund mannigfaltigster «Schulen» der Schriftauslegung ergeben, daß auch aus dem einen Christusverständnis, das die Orthodoxe Kirche durch die Jahrhunderte von Anbeginn an hindurchgetragen hat, gemäß ihrem Prinzip des «*tradendum*», eine Vielfalt von, um es milde anzudeuten, Christusverständnissen entstanden ist, dem sich die Vielfalt von «Kirchen» wegen der dadurch hervorgerufenen Vielfalt von Traditionen angeschlossen hat.

Demhingegen ist nach orthodoxer Auffassung nicht die *Scriptura* das *tradendum*; es ist vielmehr Christus selbst. Das *tradendum* ist also der Mensch gewordene Sohn Gottes, ist die Offenbarung Christi also, wie sie nicht allein durch die *Scriptura* bezeugt wird, sondern durch den in seiner Kirche als seinem Leib waltenden Christus selbst, wovon auch im Geist der Väter ein Niederschlag zu finden ist, wie Herr Agouridis es so treffend gesagt hat. Aber diese «*poreia*», d.h. dieser Lauf des *tradendum* durch die Kirche ist manchmal nicht ganz richtig gedeutet worden, ja, nur zu oft ist er mißverstanden worden. In der Geschichte der Interpretation hat dieses *tradendum* nicht selten gar von den Kirchenvätern selbst eine falsche Erklärung gefunden. So sagt zum Beispiel Clemens von Alexandrien: «*Ἡ πίστις ὁδηγεῖ, ἡ πράξις διδάσκει, ἡ ἀλήθεια σώζει*». Wir fragen uns, was Glaube ist, Glaube an Jesus Christus; er führt zur Lehre. Erst der Glaube, dann die Unterweisung, welche sich aus der Glaubenspraxis, d.h. aus dem Glaubensleben ergibt, ja, erforderlich wird, um den aufkommenden Anfechtungen gewachsen zu sein. Und die Lehre führt zur Wahrheit, führt also in der tiefsten Erkenntnis zu Christus, denn er selbst ist die Wahrheit. Die *traditio* ist also in Christus selbst beruhend, Er ist es, der sich tradiert in seinem Leib, welcher ist seine Kirche. Dies hier weiter zu erläutern, er-

übrigt sich, wenn wir die orthodoxe Lehre von der Hl. Trinität in Verbindung mit unserer Ekklesiologie vor Augen haben.

Und nun noch zur letzten Frage: Was ist Glaube und was «*Gnosis*», d.h. Erkenntnis? Ich meine, Christus ist nicht bloß Erkenntnis durch den Glauben; er ist vielmehr Erkenntnis an sich, d.h. Erlebnis für jenen, der erkennt, in Christus zu leben, und Er in einem selbst. Und in diesem Faktum liegt das *tradendum* begründet, vollzogen durch die Kirche und in deren Mysterien.

S. AGOURIDIS:

I wish to say something, in reply to the comments formulated on my communication by my esteemed colleague Professor Lührmann. Indeed, as far as tradition is concerned, there is undoubtedly a kind of historical selection. During the second day of this conference, Prof. Weiss had stressed the importance of the selection factor. There appears to be some sort of selection on the text of the New Testament, and in the Bible itself. Likewise, we find a selection in the course of tradition, in the experience of the people of God during their *πορεία* from the original event to the end.

Prof. Lührmann has also formulated a few other remarks, with regard to the fragmentary character of truth, as well as on its selective quality. I would say, again: Yes, there is, indeed, a fragmentary character of truth, in tradition. In the discussion, after yesterday's paper by Prof. Bornkamm, Bishop Demetrius has rightly stressed, in a vivid way, with regard to truth, that according to the Orthodox tradition, we have a knowledge of God, but not on God Himself. I do not know whether we would agree with Professor Lührmann on the following point: That although the character of truth in the ecclesiastic tradition is selective and fragmentary, in it not only a sequence, but also a consequence, may be found.

Professor Lührmann was quite right and accurate in pointing out the importance of «Anfang» of the original event, in the interpretation and legitimation of tradition, of the *πορεία* of the people of God. Yes, beyond possible doubt, this is done by continuously reverting to the original event; consequently, to the New Testament. I suspect there is a slight difference of opinion, on two points: In my own communication, I have referred to two more points, apart from the fundamental importance of the original event, namely the dynamic character of *πορεία* of the people of God, of tradition — on the one hand — and the

importance of the End, the eschatological factor, on the other. Dynamism implies no simple repetition. And the original event, Christ, is not only the One who came, but also the One who is expected to come again. I do not think there is any difference of opinion about the fundamental importance of the original event.

I agree with what Professor Jaki said. I would only like to differentiate my view a little, with regard to authority in tradition. I fail to understand such authority in an external and legal way. I see it as something that imposes itself to the experience of the Church, as a living process. I understand that we may be in agreement, inasmuch as the essence of authority is concerned. It seems, however, as if there is some sort of disagreement in the form of expressing such authority. In our tradition, there is a less legal but more collective form of expressing authority. One form, in the oriental tradition, which expresses the less legal and more pastoral and spiritual character of authority is what we call dispensation or *οικονομία* in the practice of the Church.

Θὰ ἤθελα νὰ πῶ δυὸ λέξεις σχετικῶς μὲ αὐτὰ ποὺ εἶπε ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Σκιαδᾶς περὶ τοῦ ἀλεξανδρινῆς προελεύσεως ἔργου «Ἐξοδος» τοῦ Ἰεζεκιήλ. Εὐχαριστῶ πολὺ τὸν κ. Σκιαδᾶν, διότι ἔκανε τὴν ὑπόδειξιν αὐτὴν, ἀφοῦ ὁ Ἰεζεκιήλ ἀσχολεῖται μὲ ἱστορικὸ θέμα. Εἶναι πολὺ ὀρθὰ αὐτὰ ποὺ εἶπε ὁ κ. Σκιαδᾶς. Ἄλλωστε ὅλη ἡ προσπάθεια τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἦτο ἀκριβῶς νὰ συνδέσῃ τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείαν τῆς Βίβλου μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Τὸ θέμα εἶναι, ὅπως καὶ ποῖα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ τοῦ μεμονωμένου φαινομένου. Κατὰ τὴν γνώμην μου πρέπει νὰ ἦτο μικρὰ ἢ μηδαμινή. Εἶναι πάρα πολὺ ἐνδιαφέροντα τὰ παραδείγματα ποὺ ἀνέφεραν ὁ κ. Σκιαδᾶς σχετικῶς μὲ τὴν ἐπίδρασι τοῦ Ἰεζεκιήλ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς ποιήσεως καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Βιργιλίου. Νομίζω ὅμως ὅτι πρόκειται ἀπὸ τὴν μιὰ περίπτωσι στὴν ἄλλη περὶ διαφορετικῆς ἀντιλήψεως τῆς πορείας τῆς ἱστορίας. Ἡ δημιουργία τῆς Ρώμης κατὰ τὸν Βιργίλιο ἔχει εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς μίαν τελείως διάφορον θεολογίαν ἀπὸ ἐκείνην περὶ τῆς Ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ποὺ ἔγραψε ὁ Ἀλεξανδρινὸς Ἰεζεκιήλ. Πάντως, εἶμαι εὐγνώμων εἰς τὸν κ. Σκιαδᾶν γιὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ παραλλήλου.